

**TÜRKİYE TARIMINDA
KÜÇÜK ÜRETİCİLER, TOPRAKSIZLAR
SORUNU**

ve
İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri
Üzerine Bir Araştırma

Doç. Dr. Tayfun Özkaya

E20
ÖZK
1996

**TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası
İzmir Şubesi
1996**

E20
ÖZK
1996

DN: 10.459

TÜRKİYE TARIMINDA KÜÇÜK ÜRETİCİLER, TOPRAKSIZLAR SORUNU

ve

İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri
Üzerine Bir Araştırma

1. Giriş	18
2. Tarım İşletmeleri ve Toprak Sorunu	18
2.1. Küçük ve Orta	18
2.2. Araştırma Bölgesi	18
3. Araştırma Bulguları	18
3.1. İşletmelerin Yıllık Gelirleri	18
3.2. Toprak Sorunu	18
3.3. Mülkiyet Sorunu	18
3.4. Mülkiyet Sorunuyla İlgili Diğer Sorunlar	18
3.5. Mülkiyet Sorunuyla İlgili Diğer Sorunlar	18
3.6. Mülkiyet Sorunuyla İlgili Diğer Sorunlar	18
3.7. Mülkiyet Sorunuyla İlgili Diğer Sorunlar	18
3.8. Mülkiyet Sorunuyla İlgili Diğer Sorunlar	18
3.9. Mülkiyet Sorunuyla İlgili Diğer Sorunlar	18
3.10. Mülkiyet Sorunuyla İlgili Diğer Sorunlar	18

Doç. Dr. Tayfun Özkaya

TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası
İzmir Şubesi
1996

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
1. Giriş.....	1
2. Türkiye'de ve Dünya'da Küçük Üreticiler ve Topraksızlar.....	1
2.1. Türkiye'de Tarımsal Nüfusun Gelişimi.....	1
2.2. Tarımda Küçük İşletmeler.....	3
2.3. Bölgelere Göre Durum.....	5
2.4. Topraksızların Durumu.....	6
2.5. Tarımda Küçük İşletmeler ve Ölçek Ekonomisi.....	9
2.6. Neden Küçük Çiftçiler, Topraksızlar İhmal Ediliyor?.....	11
2.7. Dünyadan Bazı Literatür Örnekleri.....	13
3. İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma.....	16
3.1. İzmir İli Tarım İşletmeleri ile İlgili İstatistiksel Bilgiler.....	16
3.2. Materyal ve Yöntem.....	16
3.3. Araştırma Sonuçları.....	18
3.3.1. İşletmelerin Yapısal Özellikleri.....	18
3.3.2. Hayvancılık.....	19
3.3.3. Makinalaşma ve Araçlar.....	20
3.3.4. Nüfus, Faal Nüfus, Çalışma Hayatı.....	21
3.3.5. Meslekler Yelpazesi.....	21
3.3.6. Hane Gelirinin Kaynakları.....	23
3.3.7. Kente Göç Eğilimi.....	24
3.3.8. Kırdan Kalacakların Gelecekle İlgili Planları.....	25
3.3.9. Yaşam Standartları.....	26
3.3.10. Üreticilerin Dile Getirdikleri Sorunlar ve İstekleri.....	27
4. Özet ve Sonuçlar.....	29
Kaynaklar.....	34

Çizelgeler

	Sayfa
Çizelge 1. Tarım kesimindeki iktisaden faal nüfus gelişimi.....	2
Çizelge 2. Türkiye'de Kırsal Kesimde Toplam Nüfus, 12 Yaş Üstü Nüfus ve İşgücündeki Gelişmeler.....	3
Çizelge 3. Tarımsal İşletme Sayılarındaki Gelişmeler.....	4
Çizelge 4. Tarım Sayımına Göre Tarım İşletmelerinin Sayısal Dağılımı, Tasarruflarında Bulunan Arazi Miktarları.....	5
Çizelge 5: Asya, Afrika ve Latin Amerika'da İşletme Genişliğine Göre İşletme Sayılarının Birikimli Oranları (%).....	5
Çizelge 6: 1991 Genel Tarım Sayımına Göre İşletme Sayıları.....	6
Çizelge 7: 1991 Genel Tarım Sayımına Göre İşletme Gruplarında Bulunan İşletmelerin Oranları (%).....	6
Çizelge 8: Topraksız Hane halklarının Tarımsal Bölgelere Göre Dağılımı.....	7
Çizelge 9. Seçilmiş Bazı İllerde Topraksız Hane Sayıları ve Oranları.....	9
Çizelge 10. Türkiye'de Topraksız Hanelerin İşletmecilik ve Çalışma Şekline Göre Dağılışı (1962-1969).....	8
Çizelge 11. 1991 Genel Tarım Sayımına Göre İzmir İli Tarım İşletmelerinin, İşletme Genişliklerine Göre Dağılımı.....	16
Çizelge 12. Araştırmada Örneğe Çekilen İlçeler, Köy ve İşletme Sayıları.....	16
Çizelge 13. Değerlendirmeye Alınan Anketlerin Gruplandırma Ölçütleri.....	18
Çizelge 14. İncelenen İşletmelerde Arazi İle İlgili Bilgiler (İşletme Başına Ortalama ve Tüm İşletme Arazisinin %'si Olarak).....	20
Çizelge 15. İncelenen İşletmelerde Hayvan Varlığı.....	20
Çizelge 16. İncelenen İşletmelerde Traktör, Mibzer, Kamyonet ve At Arabası Sahibi Olanların Oranı (%).....	20
Çizelge 17. İncelenen İşletmelerde İşletme Başına Nüfus, Faal Nüfus ve Hane Halkı ile İlgili Çalışma Durumu.....	22
Çizelge 18. İşletme Başına Ortalama Olarak, Tarım Dışı İşlerde Çalışanlar ve Faal Nüfus İçindeki Payları (Mesleklere Göre) (%).....	23
Çizelge 19. İncelenen İşletmelerde Ortalama Olarak Hane Gelirinin Kaynakları.....	24
Çizelge 20. Kente Göç Eğilimi.....	25
Çizelge 21. Kırsal Kalacaklardan 5 Yıl İçinde Değişik İşler Yapacak Olanların Oranları (Faal Nüfus İçinde % Olarak).....	26
Çizelge 22. Çeşitli Eşya ve Araçlara Sahip Olan Ailelerin Oranları (%).....	26

1.Giriş

Türkiye de birçok kişinin ve çevrenin üzerinde neredeyse fikir birliği ettikleri bir konu, tarımda çalışan nüfus oranının çok yüksek olduğu ve gelişmiş ülkelerdeki gibi % 5 -10 düzeylerine düşürülmesinin gerektiğidir. Küçük işletmelerin çokluğu ve doğurduğu yavaş teknolojik gelişim, bunların biran önce dağılılarak kentlere gelmesinin kaçınılmaz olduğu, hatta bunları geçici bir süre için bile olsa kırdan bırakarak, desteklemek ve geliştirmek için yapılacak çabaların boşa gideceği kanısını yaygınlaştırmaktadır. Fakat bu savla ilgili birçok soru sorulmamış ve cevaplandırılmamıştır. Bu ise uygulanan politikaların başarısızlığı için kaçınılmaz koşullar doğurmaktadır.

Önce kırsal kesimden istediğimiz kadar nüfusu kesip alıp kentlere getirebilir miyiz? Gelirse bu insanlar kentlerde iş bulabilirler mi? Kentlerde sağlıklı; konut, barınma, ulaşım, beslenme, çevre, eğitim olanakları bulabilirler mi? Yoksa kentlerde hayatları cehenneme mi döner? Bütün bunların hem kendileri, hem de kentliler için maliyeti nedir? Yoksa on yıl sonra da kırlarda birçok küçük işletme mi göreceğiz? Bunların gelirlerini arttıracak mıyız? Büyük işletmeler gerçekten verimli mi? Kaynakların çoğunun büyük işletmeler elinde olması Türkiye ekonomisi, tarım ürünleri dışsatımı, tarımsal gelişme açısından yararlı mı?

Bu çalışmanın amacı bu sorulara olabildiğince tutarlı cevaplar verebilmektir. Çalışma iki kesimden oluşmaktadır. İlk kesim bir inceleme niteliğindedir. Türkiye ve diğer ülkelerle ilgili istatistik ve literatüre dayanarak sorun incelenmiş ve bulgular ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci kesim İzmir İli ilçelerinde yürütülen bir araştırma niteliğindedir. Bu araştırma küçük ve orta büyüklükteki tarım işletmelerinde yürütülmüştür. İzmir ili gelişmiş yapısıyla bir bakıma Türkiye'nin yakın geleceği için bir laboratuvar olarak düşünülmüştür. İncelenen işletmelerde faal nüfusun tarım ve tarım dışı çalışma durumu, göç eğilimleri, gelecekle ilgili planları öğrenilmiştir.

2. Türkiye'de ve Dünya'da Küçük Üreticiler ve Topraksızlar

2.1. Türkiye'de Tarımsal Nüfusun Gelişimi

Ülkemizde tarımda çalışan nüfus 1975'lere kadar mutlak olarak artmakla birlikte oran olarak düşmüştür. Ancak 1980'lerden sonra tarım kesimindeki iktisaden faal nüfusta tekrar artış görülmeye başlanmıştır. (bkz. çizelge 1)

Çizelge 1. Tarım kesimindeki iktisaden faal nüfus gelişimi

Yıllar	Tarım kesimindeki iktisaden faal nüfus (1000 kişi)	İndeks (1965=100)
1965	9 750	100
1970	10 230	105
1975	11 695	120
1980	11 105	114
1985	12 119	124
1990	12 548	129

Kaynak:DİE; İstatistik Yıllığı, 1991, Ankara.

Tarım kesimindeki nüfus azalışını, sanayi ve hizmetler kesimi emmelidir. Ancak tarımdan diğer kesimlere nüfus kaymasını zorlaştıran iki etken bulunmaktadır. Birincisi; sanayi ve hizmetler kesimlerindeki büyüme ekonomik sorunlar nedeniyle yeterince hızlı olamamaktadır. İkincisi; dünyada özellikle elektronik başta olmak üzere öncü bazı dallarda görülen gelişmelerin (üçüncü sanayi devrimi) tüm üretim ve hizmet süreçlerine uygulanması sonucu, bu üretim ve hizmet süreçlerinde işgücü gereksinimi giderek azalmaktadır. "Yeni Ekonomik Düzen sermayenin kar hadlerini yükseltme sürecinde, firma düzeyindeki değişmelerle bir yandan işsizlik, bir yandan verimi çok yüksek bir çalışan kesimi üretirken, güçsüzleri de düzenin dışına itiyor... Devrimin öncüsü herhalde mikro-eloktronik temelli otomasyon. Bu işgücünün üretimde sermayeyle büyük ölçüde ikamesi olanağını getirdi; üretim maliyetinde işgücünün payı yarıdan fazla azalarak birçok alanda %15'in dahi altına düştü." (Kazgan,1994, s. 112) Ülkemizde de bankacılıkta işlem hacmi arttığı halde çalışanlar azalmakta yerlerini otomatik para çekme makinaları vb. almaktadır. Sirtında harç taşıyan işçi artık görülmemektedir. Fabrikalarda donanımlar değişmekte, otomatik kontrol sistemleri istihdamı azaltmaktadır. Nitekim İstanbul Sanayi Odasınınca 1995'de yayınlanan "500 Büyük Sanayi Kuruluşu Araştırmasına" göre 1989-1994 arasında özel kuruluşlarda çalışanların sayısı 32325 kişi azalırken, kamu kuruluşlarında azalma 87717 kişidir. Toplam istihdam kaybı 120042 kişidir. 1989-1994 arasında satış hasılatı reel olarak % 25 artarken istihdam %12 azalmıştır. Azalmada; kamu kuruluşlarındaki fazla istihdamın tasfiyesi, özel kuruluşlarda ise taşaronaşma da etkili olmakla birlikte, eldeki veriler, yeni teknolojik gelişmelerin geri dönülmez bir biçimde ekonomimizi etkilediğini açığa vurmaktadır.

1980'lerden bu yana tarım kesimindeki iktisaden faal nüfusun artışı, tarım kesimindeki nüfus azalışının öyle kolayca olamayacağını göstermektedir. 1980-1990 arasında iktisaden faal nüfus %13 artmıştır. Birçok kişinin düşmesini beklediği tarım nüfusu artmaya devam etmektedir. Dahası hem kırsal, hem de kentsel kesimlerde, ciddi bir işsizlik sorunu ile karşı karşıyayız. Kentsel kesimdeki istihdam artışları, hiç kırdan nüfus transferine ihtiyaç duymadan, yıllarca kentlerdeki işsiz kitleler arasından sağlanabilir Kırdan kente göçün

altında daha çok kentin çekimi değil, kıyın itimi yatmaktadır. Kıyıda geçim zorlukları bunun en önemli ögesidir. Diğer yandan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çatışmalardan yılan kitlelerin kentlere ve Batıya yönelik göçü, sağlıklı bir göç olmayıp, kentlerdeki işsizliği arttırmaktadır. Bu olgu dışında kalan köylülerin çoğu kentte iş bulma ümidini yitirmiş olup, köyünü terkçtmeye korkmaktadır.

Önümüzdeki beş ve on yıllarda kıyıda önemli düzeylerde nüfus kalacak görölmektedir. Çizelge 2'de göröldüğü gibi kıy kesiminde toplam nüfus, 12 yaş üstü nüfus ve işgücü son yıllarda artmaya devam etmiştir.

Çizelge 2. Türkiye'de Kıy Kesiminde Toplam Nüfus, 12 Yaş Üstü Nüfus ve İşgücündeki Gelişmeler

Yıllar	Toplam Nüfus	12 Yaş Üstü Nüfus	(1000 kişi) İşgücü
1990	27 107	18 744	11 447
1991	27 377	19 186	11 801
1992	27 478	19 436	11 389
1993	27 587	19 708	11 273
1994	27 648	19 953	11 489
1995 Nisan	27 683	20 137	11 901

Kaynak: DIE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Kasım 1995, s. 99.

DPT tarafından hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında, tarım kesimindeki sivil istihdamın 1994'de 8 166 000'den 2000 yılında 8 427 000'e çıkacağı; aynı dönemde işsizlik oranının %10.5'den %7.7'ye; eksik istihdam oranının ise %9.3'den %6.8'e ineceği; böylelikle 2000 yılında atıl durumda olacak olan işgücü oranının %14.5'da kalacağı öngörölmüştür. (DPT, 1996, S. 47)

DPT "sanayi yatırımlarının düşük düzeyde seyretmesinin de etkisiyle mevcut üretken istihdam yaratma kapasitesi, işgücü arzı artışını karşılamaya yetecek düzeyde bulunmamaktadır" görüşündedir. (DPT, 1996, S.44) Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında tarım işletmelerinin yapısal sorunları ile ilgili ciddi bir politikaya rastlanılmaz iken "kayıtlı küçük üreticilere doğrudan gelir desteği sağlanarak gelir dağılımının iyileştirilmesine çalışılacaktır." şeklinde gerçekleştirilmesi çok güç önerilere de yer verilmektedir. (DPT,1996, s. 165)

2.2. Türkiye'de Tarımda Küçük İşletmeler

1970, 1980 ve 1991 Genel Tarım Sayımlarına göre Türkiye'de tarım işletmelerinin sayısındaki gelişmeler çizelge 3'de görölmektedir.

Küçük işletmelerin sayısal gelişimini belirlemek için elimizde hazır bulunan istatistikler bize ancak belli bir yaklaşımla yorum yapma olanağı vermektedir. Küçük işletme için elimizde bulunan hemen hemen tek ölçüt işletmelerin kullandığı toprak genişliğidir. Doğal olarak da bu çok doyurucu bir ölçüt değildir. Sulanabilir yerlerde 10 dekarlık bir işletme büyük sayılabilirken, kuru tarım yapılan bir yerde 100 dekarlık bir işletme küçük sayılabilir. Bütün bu çekincelere karşı, belli bir ihtiyat payı bırakmak koşulu ile istatistikleri

kullanabiliriz. DİE tarafından yayınlanan tarım sayımları 1970-1980 arasında 20 dekarın altındaki işletmelerin sayısında azalmalar, üstündeki işletmelerde ise artışlar olduğunu göstermektedir.

Çizelge 3. Tarımsal İşletme Sayılarındaki Gelişmeler

işletme büyüklüğü(dekar)	işletme sayıları			indeks (1970= 100)		indeks (1980=100)
	1970	1980	1991	1980	1991	1991
5 dekardan küçük	351 069	218 022	251 686	62	72	115
5-9 dekar	405 257	265 306	381 287	65	94	144
10-19 dekar	594 221	527 181	752 156	89	127	143
20-49 dekar	877 820	1 164 642	1 274 609	133	145	109
50 daa'dan büyük	830 538	1 383 664	1 307 084	167	157	94
TOPLAM	3 058 905	3 558 815	3 966 822	116	130	111

Kaynak: DİE, Genel Tarım Sayımları, 1970, 1980 ve 1991

Ancak; 1980-1990 arasında 50 dekar altındaki bütün işletme gruplarında işletme sayısının arttığı görülürken, 50 dekardan büyük işletmelerin sayısı azalmıştır. Adeta Türkiye tarımı gitmesi istenen yönün tersine gitmektedir. Büyük işletmeler küçülme ve ufalma eğilimindedir. Sayısal artış en çok 5-9 dekar arası işletme grubunda görülmektedir. (bkz: çizelge 3)

Çizelge 4'de 1991 Genel Tarım Sayımına göre işletmeler ile ilgili bilgiler sergilenmiştir. 5 dekarın altındaki işletmeler gibi, gelişmiş ülkelerde işletme sayılmayan; birçok ülkede istatistiklerde bile gösterilmeyen işletmelerin, ülkemizde haylice fazla olduğu izlenmektedir. Doğal olarak, bu işletmelerin işledikleri alan, genel içinde çok küçük bir yer tutmaktadır. 20 dekarın altındaki işletmeler tüm işletmelerin % 35'idir. Bunların sayısı birçok Avrupa ülkesindeki tüm işletme sayılarının bile çok üstündedir. Küçük işletmecilik dünyanın bir çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye'de de gözardı edilemeyecek bir olgudur. (bkz: Çizelge 4)

Ülkemizde 50 dekarın altındaki işletme sayısının, tüm işletme sayısındaki oranı; kırsal kesimlerinde yaygın bir sefaletin görüldüğü Latin Amerika'dan bir miktar fazla, Asya ve Afrika'dan ise az bulunmaktadır. (bkz: Çizelge 5)

Çizelge 4. Tarım Sayımına göre tarım işletmelerinin sayısal dağılımı, tasarruflarında bulunan arazi miktarları

işletme genişliği	işletme sayısı	%	Y.A** birikimli	arazi miktar (daa)	%	Y.A** birikimli
5 daa'dan küçük	251 686	6.34	6.34	667 059	0.28	*0.28
5-9	381 287	9.61	15.95	2 511 091	1.07	1.35
10-19	752 156	18.96	34.91	10 042 501	4.28	5.63
20-49	1 274 609	32.13	67.04	38 668 961	16.49	22.12
50 daa'dan büyük	1 307 084	32.96	100.00	182 621 381	77.88	100.00
toplam *	3 966 822	100.00		234 510 993	100.00	

* Arazisi olmayan işletmeler hariç

** Yukarıdan Aşağıya

Kaynak: DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı, Ankara.

Çizelge 5: Asya, Afrika ve Latin Amerika'da İşletme Genişliğine Göre İşletme Sayılarının Birikimli Oranları (%)

	10 dekardan küçük	20 dekardan küçük	50 dekardan küçük
Asya	55	73	90
Afrika	40	68	90
Latin Amerika	22	37	57

Kaynak: World Bank, World Development Report, Washington, 1982.

2.3. Türkiye'de Bölgelere Göre Durum

Küçük işletmelerin dağılımını tarımsal bölgelere göre incelemek yararlı olacaktır. Çizelge 6 ve çizelge 7'de küçük işletmeciliğin her bölgede yaygın bir olgu olduğu görülmektedir. Doğal olarak, her bölgenin tarım sistemleri farklıdır. Karadeniz'de engebeli arazide, insan gücüne dayalı olarak üretim yapan bir işletme ile, Güneydoğu'da kuruda buğday üreten ve çok az insan gücü kullanan bir işletme aynı ölçüler içinde değerlendirilemez. Ancak Karadeniz ve Ege de dahil olmak üzere her bölgede küçük işletmelerin yaygın olduğu açıktır. DPT'nin yaptığı hesaplamalara göre, kabul edilebilir asgari hane geliri sağlayacak toprak genişliği Orta Anadolu için 90 dekar, Karadeniz Bölgesi için 40 dekar, Ege-Marmara için 60 dekar, Akdeniz Bölgesi için 50 dekar, Doğu-Güneydoğu Bölgesi için ise 140 dekardır. (DPT, 1975) Bu konuda daha yerel başka bazı araştırmalara da başvurulabilir. Yeterli geliri sağlayacak asgari işletme büyüklüğü Gediz Havzasında ovada sulu koşullardaki pamuk işletmelerinde 63.67 dekar, ovada kuru koşullardaki tütün işletmelerinde 75.12 dekar (Talim, 1977), Tavşanlı'da (Kütahya) 91.87 dekar (Erkuş, 1976), Muş Ova'sında traktör kullanılan işletmelerde mevcut teknoloji ile 110.29 dekar, gelişmiş teknoloji ile 40.57 dekar (Akin, 1978), Kırşehir ili Merkez ilçesi hububat işletmelerinde 318.67 dekar (Demirci, 1978), Harran Ovasında mevcut şartlarda 151.04 dekar.

sulamanın gerçekleşmesinden sonra 44.68 dekar (Erkuş ve ark., 1986) olarak hesaplanmıştır. Bu ölçütlerin hangisini alırsanız alın, her bölgede işletmelerin çoğunluğunun küçük ve yeterli geliri sağlamaktan uzak oldukları görülmektedir.

Çizelge 6: 1991 Genel Tarım Sayımına Göre İşletme Sayıları

Bölgeler	5 daa'dan küçük	5-9 daa	10-19 daa	20-49 daa	50 daa'dan büyük	toplam
1.Ortakuzey	16 183	27 773	60 959	149 645	221 843	476 403
2.Ege	58 556	93 406	175 172	282 711	172 851	782 696
3.Marma.-Tra.	18 393	24 808	52 391	109 923	119 697	325 212
4.Akdeniz	46 191	52 376	98 483	142 884	122 262	462 196
5.Kuzeydoğu	12 084	24 893	41 780	64 961	85 754	229 472
6.Güneydoğu	21 195	14 478	37 922	76 882	183 393	333 870
7.Karadeniz	42 612	96 784	178 291	231 919	90 658	1 640 264
8.Ortadoğu	10 225	22 919	55 634	110 454	114 932	314 164
9.Ortagüney	26 247	23 850	51 524	105 230	195 694	402 545
Türkiye	251 686	381287	752 156	1 274 609	1 307 084	3 966 822

Kaynak: DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı, Ankara, 1992.

Çizelge 7: 1991 Genel Tarım Sayımına Göre İşletme Gruplarında Bulunan İşletmelerin Oranları (%)

Bölgeler	5 daa'dan küçük	5-9 daa	10-19 daa	20-49 daa	50 daa'dan büyük	toplam
1.Ortakuzey	3.40	5.83	12.80	31.41	46.56	100
2.Ege	7.48	11.93	22.38	36.13	22.08	100
3.Marma.-Tra	5.66	7.63	16.11	33.80	36.80	100
4.Akdeniz	9.99	11.33	21.31	30.92	26.45	100
5.Kuzeydoğu	5.27	10.85	18.21	28.31	37.36	100
6.Güneydoğu	6.35	4.34	11.36	23.03	54.92	100
7.Karadeniz	6.66	15.12	27.85	36.22	14.15	100
8.Ortadoğu	3.25	7.30	17.71	35.16	36.58	100
9.Ortagüney	6.52	5.92	12.80	26.14	48.62	100
Türkiye	6.34	9.61	18.96	32.13	32.96	100

Kaynak:DİE, 1991 Genel Tarım Sayımı, Ankara, 1992'den yararlanarak.

2.4. Türkiye'de Topraksızların Durumu

Türkiye'de topraksız kırsal nüfus ile ilgili araştırmalar oldukça azdır. Topraksızların durumunu iyileştirmek için yapılanlar da yetersiz kalmıştır. (Mülayim, 1992)

Bu konuda en güvenilir veri kaynağı Köy İşleri Bakanlığı tarafından çeşitli yıllarda yapılmış olan Köy Envanter Etütleridir. Çizelge 8'de görüldüğü gibi Türkiye ortalaması olarak kırsal kesimde bulunan topraksız hane halklarının

oranı % 27'dir. Bu oldukça yüksek bir orandır. Güneydoğu Anadolu'da bu oran % 44'e çıkmaktadır. Karadeniz'de oran en düşük olmakla birlikte (% 19), sayı olarak hiç de azımsanmayacak kadar topraksız bulunmaktadır. Kısacası oranlar değişmekle birlikte topraksızların sayısı hiçbir bölgede küçümsenemez. Topraksız hanelerin sayı ve oranlarına iller düzeyinde baktığımızda % 57'lere varan oranlar görülmektedir (Bitlis'de). Gap bölgesi illerinden Urfa'da topraksız hanelerin oranı % 42'dir. (bkz. Çizelge 9)

Çizelge 8: Topraksız Hanehalklarının Tarımsal Bölgelere Göre Dağılımı

Bölgeler	Topraksız hane halkları sayısı	Topraksız hane halklarının oranı (%)
1.Ortakuzey	199 466	26.55
2.Ege	151 339	19.92
3.Marmara-Trakya	113018	26.62
4.Akdeniz	147 837	25.36
5.Kuzeydoğu	199 974	42.58
6.Güneydoğu	236 140	43.85
7.Karadeniz	170 398	19.21
8.Ortadoğu	111 939	25.31
9.Ortagüney	104 218	25.31
Türkiye	1 434 329	27.15

Kaynak: Köyşleri Bakanlığı, Köy Envanter Etüdüleri (Bütün İller), Ankara, 1982-1985'den yararlanarak Z. Gökalp Mülayim tarafından hesaplanmıştır. Z. G. Mülayim, Assesment of Rural Landlessness in Turkey, Ankara Üni. Zir. Fak.,Ankara,1992, tablo.14.

Çizelge 9. Seçilmiş Bazı İllerde Topraksız Hane Sayıları ve Oranları

İller	Topraksız Hane Sayısı	Topraksız Hane Sayısının İldeki Tarım İşletmesi Sayısı İçindeki Oranı (%)
Adana	26 446	17.71
Afyon	20 737	7.35
Ağrı	27 682	44.41
Aydın	26 058	31.28
Bitlis	25 079	57.98
Diyarbakır	45 881	45.28
Giresun	15 752	17.07
İzmir	27 534	24.28
Kars	84 029	51.85
Kırklareli	11 973	31.89
Konya	46 265	26.08
Manisa	29 128	27.19
Muğla	11 114	14.95
Urfa	31 146	42.33

Kaynak: Köy İşleri Bakanlığı, Köy Envanter Etüdüleri (Bütün İller), 1982-1985, Ankara.

Topraksız Hanelerin ne gibi ekonomik etkinliklerde buldukları konusunda Türkiye çapında bilgiler 1962-1969 yıllarında yapılan Köy Envanter Etüdülerinde bulunmaktadır. Buna göre bu hanelerin ancak % 6.74'ü kira veya ortakçılık yoluyla bir tarım işletmesi yürütmekte, geri kalanlar ise tarım işçiliği yapmaktadırlar. (bkz: Çizelge 10)

Çizelge 10. Türkiye'de Topraksız Hanelerin İşletmecilik ve Çalışma Şekline Göre Dağılışı (1962-1969)

İşletmecilik/ Çalışma Şekli	%
Ortakçılık	5.74
Kiracılık	1.00
Tarım İşçisi	93.26
Toplam	100.00

Kaynak: Köy İşleri Bakanlığı, Köy Envanter Etüdüleri (Bütün İller), 1962-1969, Ankara.

Araştırmanın yapıldığı yıllardan bu yana bu yapının değişip değişmediği konusunda elimizde yeterli veri bulunmamaktadır. Belki de denebilir ki ekonomi politikasını oluşturanlar, topraksız hanelerin öncelikle kentlere göç ederek sanayi işçisi olmalarını beklediklerinden, topraksız kır nüfusu dikkatlerden hep uzak kalmıştır. Ancak gözlemler topraksızların ortadan kalkmadığını, sorunların ağırlaşarak devam ettiğini göstermektedir. Bu kesimi görmezden gelmekten, değişik önlemlerle sorunlarının hafifletilmesine çalışılması daha yararlı

olabilecektir. Bu önlemler arasında, bir uçta Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesi gibi bölgelerde toprak reformu yapmak, diğer uçta ise topraksızlara toprak gerektirmeyen veya çok az toprak gerektiren arıcılık, koyunculuk, besicilik, süt sığırcılığı, tavukçuluk, mantar üreticiliği, seracılık, el sanatları vb. üretim dallarını benimsetmek, bunlar için gerekli kredi, bilgi vb. destekleri sağlamak olabilecektir. Topraksızların önemli bir kesiminin tarım işçisi olması nedeniyle, çalışma koşullarının; ekonomik, yasal her çeşit önlem alınarak iyileştirilmesi şüphesiz en acil olarak yapılması gereken işlerdendir.

2.5. Tarımda Küçük İşletmeler ve Ölçek Ekonomisi

"19. yüzyıla egemen olan ana iktisat okulları, kapitalizmin doğal gelişim süreci içinde, kendisine yabancı ekonomik yapıları, eski üretim ilişkilerini ve bu arada tarımda küçük üreticiliği tasfiye edeceğini zımnen veya açıkça kabul ediyorlardı." (Boratav, 1981, s. 95) Neoklasik iktisat ve bazı rezervlerle 19. yüzyıl Marxist iktisatı bu tasfiyenin gerçekleşeceği görüşünde idi. Ancak bu beklentiler büyük ölçüde gerçekleşmemiştir. "20. yüzyılda gelişmiş kapitalist ekonomilerinin pek çoğunun tarım kesimlerinde, aile emeğinin egemen olduğu işletme biçimleri, tarım işçiliğinin egemen olduğu işletme biçimlerinin yanında önemli ve birçok ülkede daha yaygın bir alan kaplamaktadır. Kapitalist olmayan bir üretim ilişkisine tekabül eden aile işletmesi, yüksek verimli, ileri teknoloji bir düzeyi tutturabilmiş ve kapitalizmin işleyişine tarım kesiminin olumlu katkılar yapmasına imkan sağlamıştır... Çağdaş azgelişmiş ekonomilerde de mülkiyet veya kiracılığa dayalı bağımsız köylülük fevkalade yaygın bir biçim olarak gözlenmektedir ve küçük üreticilik, kapitalist üretim ilişkisine göre genellikle çok daha geniş bir yer kaplamaktadır." (Boratav, 1981, s. 103-104)

Tarımda küçük üreticiliğin dünya çapında yaygınlığı bunu açıklama zorunluluğunu doğurmaktadır. Bu konuda en çok başvurulan kavram ölçek ekonomileridir.

Tarımda ölçek ekonomisi konusunu teorik açıdan incelemekte yarar vardır. "Firma ölçeği büyüdükçe artan getiriye yol açan; işgücünün ihtisaslaşması ve iş bölümü, makinaların ihtisaslaşması, yönetimin etkinleşmesi ve büyüyen kapital teçhizatının boyutları gibi olaylardır. Özellikle tarım dışındaki kesimlerde firma ölçeğinin büyümesinde rol oynayan bu etkenlerin, tarımdaki önemi çok daha azdır; tarımın mevsimlik-biyolojik karakteri, bu imkanlardan yararlanmasını sınırlar. Tarımda "dev" firmalara rastlanmaması, artan getiri aşamasının oldukça küçük bir düzeyinde aşılması demektir. Şimdi de sabit getiri durumunu inceleyelim. Tarımsal işletmelerde, bütün girdiler aynı oranda artarken çıktının da aynı oranda artmasına, emek-yoğun üretim tekniği kullanıldığı hallerde rastlanır. Ne var ki, ölçeğe sabit getiri varsa, firma ölçeğini sınırlayıcı bir etken yoktur; firma devleşebilir. Gene tarımda tarım-dışındaki gibi dev firmalara rastlanılmadığına göre, emek-yoğun üretim tekniği kullanılsa da bir noktadan sonra, ölçeğe azalan getiri ile karşılaşılıyor demektir. Firma ölçeğine sabit getiri olan aşamada ise, ölçeği belirleyen etken, toprak mülkiyetinin ve kapitalin tarımdaki dağılışıdır." (Kazgan, 1993, s. 104-105)

Tarım kesiminde çok farklı ölçekteki işletmelerin yaşayabilme nedenleri arasında, aşağıdaki nedenler sayılabilir. (Kazgan, 1993, s. 114-116)

(1) Tarımın para dışı avantajları: Küçük işletmelerde çiftçinin kendi işinde çalışıyor olmasının getirdiği tatmin etkili olmaktadır. Diğer yandan toplumsal prestij veya politik güç için optimalden çok büyük işletmeler de sürdürülmektedir.

(2) Aile işgücünün işletmede çalışması: Özellikle işletme dışında iş alanı bulamayan aile işgücü, işletme içinde bol olarak kullanılarak küçük işletmelerin sürmesine yol açar.

(3) Emek yoğun teknoloji: Köylü aile işletmelerinde uygulanan emek yoğun teknoloji, uzun dönem ortalama maliyet eğrisini yatay bir doğru haline getirir; değişik firma ölçeği, maliyet tasarrufları veya maliyet kayıplarına yol açmaz; ortalama maliyet eğrileri sabit kalır. Gelişmeyle birlikte işgücü fiyatı nisbeten artarken kapital fiyatının ucuzlaması makinalaşmayı teşvik eder; bunun sağladığı maliyet tasarrufları, köylü aile işletmelerinin tasfiyesini hızlandırır.

(4) Kapital yetersizliği ve riziko: İşletme sermayesinin azlığı, kredi almanın güçlüğü ve rizikoları işletmeleri büyütmekten alıkoyar.

(5) Diğer nedenler: Alternatif alanlarda iş bulamama ve bu işler konusunda bilgisizlik, yaşama biçimini değiştirmekten çekinmek, aile bireylerinin tarım dışı işler yapmaları gibi bir dizi diğer nedenler de küçük işletmelerin dağılmasını önlemektedir.

Boratav köylülüğün yaygınlığını açıklayan görüşleri eserinde özetlemiştir: (Boratav, 1981) Bu savlardan biri demografik farklılaşmadır. Örneğin zaman içinde bazı büyük toprak sahipleri tarım dışına kayarken, toprakları, sayıları çoğalan köylü ailelerince satın alınmaktadır. Diğer bazı açıklama tarzları köylü işletmelerinin davranışsal özelliklerinin farklılığına dayanmaktadır. Bu görüşler kabaca köylünün aile emeğini üretimde artış sağlayabileceği son noktaya kadar sarfedeceği yaklaşımına dayanır.

Yukarıda sergilediğimiz ölçek ekonomisi konusundaki görüşlere karşı Boratav * küçük-büyük işletme verim karşılaştırmalarının, faktör oranlarını sabit tutan bir ölçek sorunu olarak değil de, küçük işletmelerde daha emek-yoğun üretim süreçlerinin kullanılmasına bağlı bir ikame sorunu olarak ele alınması daha gerçekçi olmaktadır... ampirik veriler bir alan başına emek girdisinin işletmeler küçüldükçe arttığını göstermektedir." demektedir. Boratav alternatif bir açıklama tarzı olarak tarımda küçük üreticiliğin yaşamasının, tarım dışı sermaye kesimi için; düşük fiyatlarla tarım ürünlerini satın alma, girdi ve kredileri yüksek fiyatlarla köylülere pazarlama olanağı yaratarak, daha avantajlı bir durum yarattığını belirtmekte ve "işte tarımda küçük meta üretiminin, kapitalist bir sistem içindeki yerini ve işlevlerini bu çerçevede uyumlu bütünleşme ve eklemleme olarak nitelendirmek bize daha doğru gelmektedir" demektedir. (Boratav, 1981, s.177)

Ortaya konulan savları bazı tarihi olguların da desteklediği ileri sürülmektedir. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da ağır, fakat kararlı bir gelişme gösteren kapitalist çiftçiliğin, tarımsal fiyatlarda görece ve mutlak düşmelerle karşılaşınca, özellikle 1929 bunalımı sonrasında geniş tarım alanlarını bir daha dönmemek üzere aile işletmelerine terkettiği saptanmıştır. (Friedmann, 1978, s.71-100)

2.6. Neden küçük çiftçiler, topraksızlar ihmal ediliyor?

Belki de ihmalde en temelde yatan neden bu grupların örgütsüz ve varolan mesleki, ekonomik, politik örgütlerde ağırlıklarının son derece yetersiz olmasıdır. Bunların doğal bir sonucu olarak, birçok çevrede bu ihmali rasyonelleştirecek argümanlar yaygınlaşmıştır. Genellikle pek tartışılmadan kabul edilen bu argümanlar ne yazık ki gerçeğin görülmesini zorlaştırmaktadır. Benzer argümanlar gelişmekte olan bir çok ülke için de yaygın olarak ileri sürülmektedir. Bu argümanların en önde geleni Malthus Teorisidir. Artan nüfusun gereksinimlerini karşılamak için gelecek 20 yılda verimlerin iki kat artırılması gerektiği ileri sürülmektedir. (Bunting, 1981) Bu veriler sergilendikten sonra yapılması gerekenin halen elde hazır olan teknolojilerin bir an önce yaygınlaştırılması olacağı belirtilmektedir. Küçük topraklar üzerinde tarım yapan küçük üreticilere yatırım yapılması, destek olunması, bu açıklama tarzı ile, boşa harcanacak para ve zaman israfı olarak görülmektedir. Nitekim ülkemizden de bu yaklaşımın örneklerini vermek kolaydır.

Örneğin 1950'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasından traktör kredisi almaya hak kazanabilmek için bir tarım işletmesi sahibinin en az 600 dekar toprak işlediğini ispat etmesi gerekiyordu. 1970'li yıllarda bu alan 300 dekara indirilmişti. (Kazgan ve ark., 1992, s.61)

Diğer bir örnek Hayvancılığı Geliştirme Projeleridir. Bu projelerden sağlanan kredilerden yararlanmak için, çeşitli dönemlerde değişmekle birlikte, minimum hayvan sayısı ve sulanabilir toprak miktarları zorunluluğu verilmiştir. Küçük çiftçiler bilinçli olarak proje dışı bırakılmıştır. Ancak 1980 sonrası hayvancılığın krize girdiği dönemde neredeyse bütün büyük işletmeler üretime ara vermiş veya üretimi kesmiş iken, küçük üreticiler zorlanmalarına rağmen üretimi sürdürmeye çalışmışlardır.

FAO kaynaklarına dayanarak dünyada Malthus Teorisinin yakın geçmiş ve görünür gelecek için geçerli olmadığı gösterilebilir. Dünya ölçeğinde nüfus artışından daha hızlı besin artışı gerçekleştirilmiştir. İç savaşların, ırkçılığın ve kabileciliğin sarsdığı Afrika'da ise bu sağlanamamıştır. Eğer besin açığı olan Afrika ve Latin Amerika ülkelerinin gıda satın alabilecek gelirleri olsaydı; Dünya'da açlık sorunu ortadan kalkacaktı. Ülkemizde de verimi artırmanın henüz kullanılmamış bazı araçları bulunmaktadır. GAP bunlardan en önemlisidir. Artan üretim artan ihracata yol açabilecektir. Tarım ürünleri fiyat esnekliğinin düşük olduğu bilindiğine göre, ihracat artışının ancak düşen fiyatlarla gerçekleştirileceği buarada vurgulanmalıdır. Elbette ürünleri olabildiğince işlenmiş olarak ihraç ederek bu gelişmeden bir miktar kurtulma olanağı bulunmaktadır. Ancak bu gelişen eğilimi tersine çeviremez, sadece yumuşatır. Bu nedenle iç pazar kesinlikle unutulmamalıdır. Çok sayıda olan küçük üreticiler ve topraksızlar üretimlerini ve gelirlerini arttırmadan, artan bu üretimi tüketmek, sanayi ürünlerine pazar bulmak, gelişmeyi sürdürmek ve sağlıklı kentlere kavuşmak mümkün görülmemektedir. Bütün bunlar ise küçük üreticiler ve topraksızlar için özel programları gerektirir.

Küçük çiftçilerin ve topraksızların tarım politikalarında ihmalini rasyonelleştiren diğer bir argüman da kaynakların etkin kullanılması gerektiği tezidir. Genellikle pek fazla tartışılmadan, "küçük üreticilerin verimli olmadıkları, kaynakları kötü kullandıkları" kabul edilmektedir. Bu nedenle zaten dar olan

kamu kaynaklarının küçük çiftçiler ve topraksızlar için kullanılmaması önerilmektedir. Bu kesimlerin zaten kısa bir süre sonra tarımdan çekilecekleri beklentisi ile bunların desteklenmemesi gerektiği düşüncesinin, dile getirilmesi de örtük olarak benimsendiği anlaşılmaktadır.

Benzer koşullarda olan işletmelerden, belli bir büyüklüğe kadar, küçüklerinin daha etkin çalışmadığı bir ekonomi kuralıdır (ölçek ekonomisi). Ancak belli bir büyüklükten sonra etkinliğin azalmaya başladığı da kuraldır. Mekanizasyonun yoğun bir şekilde kullanıldığı ürünlerde büyük işletmelerin daha etkin çalışması beklenen bir olgu olmakla birlikte, küçük işletmeler de daha yoğun olarak el emeği gerektiren ürünleri seçmektedirler. Örneğin büyük işletmeler makinalarla mısır, ayçiçeği, buğday gibi ürünleri daha çok ekmeyi tercih ederken, küçük üreticiler daha çok el emeği gerektiren pamuk, sebze, meyva, hayvancılıkta yeğlemektedirler. Yoğun el emeği gerektiren bu ürünlerin dekara brüt marjı daha yüksek olmaktadır. Ancak küçük işletmeler ellerinde yetersiz toprak olduğundan aile işgüçlerini yeterince kullanamamaktadırlar. Büyük işletmeler bir yandan mekanize ürünler yetiştirirken; diğer yandan milyonlarca aile iş gücünü değerlendirilememekte, bir çok topraksız aile sefaletle yakın bir yaşam sürmektedir.

Bu durum mekanize bir tarzda üretilen birçok tarla ürününün devletçe taban fiyatları ile desteklendiği olgusu ile birleşince, bu tablonun ekonomik etkinliğe yol açtığını söylemek hayli zor olmaktadır.

Ayrıca ileri ve bilgi yoğun teknolojinin, zorunlu olarak emek yoğun tarım sistemlerini dışlamak zorunda olmadığı eklenmelidir. Örneğin sebzeçilik, seracılık, hayvancılık hem yoğun bilgi ve ileri teknoloji hem de emek yoğun bir nitelik gösterebilir.

Kırsal alanda büyük miktarda nüfusu küçük işletmeler halinde tutarak geliştirmek mümkün olmadığı gibi, alternatif iş alanlarını göstermeden kırsal kesimdeki insanların tarım dışına sürülmeleri de istenilen bir gelişme değildir. Türkiye'de bir milyon kişinin sanayide istihdamı için 25 milyar dolarlık yatırım gerektiği, ayrıca kentlerde de altyapı yatırımları için epeyce harcamanın zorunlu olduğu ileri sürülmektedir. (Fredrich Ebert Vakfı, 1995, s.15) Gelişimi dinamik bir süreç içinde ele aldığımızda nüfusun kırlardan akışını yavaşlatan bir yaklaşımın tutarlı olduğu söylenebilir. Bu yaklaşımda uzun dönemli hedef şüphesiz; modern, sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, nüfusun çoğunluğunun tarım dışında bulunduğu, gelişmiş bir tarımsal yapıya sahip olmaktır. (Röling, 1988, s.105) Hedef kesinlikle çok sayıda, geleneksel, köylü işletmelerinden oluşmuş bir tarımsal yapı değildir. Ancak bu yaklaşımın temel stratejisi, bir plan hazırlayarak, belli bir zaman süreci içinde hedefe varmaktır. Görünmez elin vahşi bir şekilde küçük çiftçileri tarım dışına sürmesi ve böylelikle hem kırsal, hem kentte birçok acılar yaratması yerine; küçük çiftçiler, topraksızlar için yeni imkanlar ve alternatifler yaratarak, göç sürecini yavaşlatmak tercih edilmelidir. Bu yaklaşımda alternatif iş imkanları yaratılıp, çekici oluncaya kadar kırsal bölgeler nüfus tutacaktır. Tayvan bu yolu başarı ile izlemiş bir ülkedir. Köy geliştirme programında, kırsal alanlarda işletme dışı işler sistematik olarak yaratılmış, savaştan sonra gerçekleştirilen başarılı toprak reformu ile küçük işletmelere destek olunmuştur. Böylelikle şimdi birçok yerde kentlerde daha iyi iş

imkanları olması nedeniyle, birçok küçük işletme kapanmış ve büyük birimler halinde birleşmiştir.

Yoksulluk üzerine yayınlanan bir Dünya Bankası raporunda, yoksulluğu yenebilmek için iki unsurlu bir stratejinin uygulanmasının gerektiği vurgulanmaktadır. (World Bank, 1990, s.3) Bunlardan birincisi yoksulların en bol sahip oldukları kaynak olan emeğin verimli kullanımını geliştirmektir. İkincisi ise yoksullara temel sosyal hizmetleri sağlamaktır. Bunlar arasında temel sağlık hizmetleri, aile planlaması, beslenme ve temel eğitim özellikle önemlidir. Dünya deneyimleri, her iki unsurun birlikte uygulanmasının en büyük etkiyi yaptığı, tek başlarına uygulanmalarının ise başarısızlığa yol açtığını kaydetmektedir. Raporla küçük üreticilerin tam olarak kullanamadıkları emeğin kullanılması amacıyla toprağın büyük ölçülerde yeniden dağıtımını önerilmekte, ancak yoksulların ekonomik ve politik karar alma süreçlerinde bir etkisinin olmadığı ülkelerde bunun gerçekleşmesinin zor olduğu ileri sürülmektedir. Japonya ve G. Kore'de toprak reformunun yoksulluğu azaltmada en önemli rol oynadığı belirtilmektedir.

1994 Kahire Uluslararası Nüfus ve Kalkınma Konferansında ortaya çıkan bir eğilim de kentler üzerindeki baskının azaltılması için kırsal kalkınmaya önem verilmesidir. Bu durum İstanbul'da yapılacak olan Habitat Konferansını yakından ilgilendirecektir. (TÜBİTAK, 1996, s.8)

2.7. Dünyadan Bazı Literatür Örnekleri

Shergill Hindistan'ı konu ettiği bir makalede "Marxist teori ticarileşmiş bir tarımda 'büyük işletmelerin daha büyüyeceği, küçüklerin ise daha küçüleceği' postulasını öne sürmektedir. Diğer taraftan Chayanov, Schumpeter ve Gibrat ise zaman içinde işletmenin büyümesi veya küçülmesi ile işletmenin başlangıçtaki büyüklüğü arasındaki herhangi bir ilişkiyi reddetmektedir." demektedir. (Shergill, 1991, s.1-12.) Bu makalede Hindistan'da Punjab'da tarım işletmelerinden sağlanan verilerin analizi ile, işletmenin büyüme/ küçülme olasılığının, başlangıçtaki büyüklüğünden bağımsız olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada arazi satın almak suretiyle işletmesini büyütenlerin büyüme hızları ile başlangıçtaki işletme büyüklüğünün ters olarak ilişkili olduğu, ancak arazi kaybederek küçülen işletmelerde küçülme hızının başlangıç büyüklüğü ile ilişkili olmadığı ortaya konulmuştur.

Britanya Et ve Tavuk Komisyonu tarafından yayınlanan bir makalede "son 30 yılda Avrupa Birliği Ülkelerinde tarımdaki toplam sivil istihdamın %21'den %7'ye düştüğü, ancak uzun dönemli trendde daha az ve daha büyük işletmelerin olup olmayacağı ve işletmelerin büyümesi ile verimliliklerin de artmaya devam edip etmeyeceği belli değildir" denmektedir. (UK Meat and Livestock Commission, 1991, s.2-6.)

Danimarka tarımı üzerine yapılan bir araştırmada 1973/74 ve 1986/87 periyodunu içeren, tarım işletmelerinin verileri analiz edilerek ölçek ekonomisi incelenmiştir. Hem statik hem dinamik analizler işletme büyüklüğünü arttıran

işletmelerin, ortalama masrafları düşürerek avantajlar kazandığını göstermiştir. Orta büyüklükteki işletmeler genişlemeden, büyük işletmelere göre daha çok yararlanmışlardır. Büyüme hızlarının artışı ile avantajlar azalmaktadır. (Norrington, 1990)

Küçük işletmeler üzerine yapılan bir araştırmada Jolly, bunların çoğunlukla verimli çalıştıklarını ve gelecekte de çalışabileceğini ileri sürmektedir. (Jolly, 1993, s.19-22) Yazar küçük işletmelerin değişen dünya koşullarında yenilikler ve sosyo-ekonomik istikrar için dinamik bir kaynak olmaya devam edebileceklerini ileri sürmektedir.

Fransa'da çiftçi ailelerinin dış etkilere çok açık olduğu, aile reislerinin 35 yaşın altındaki hanımlarının % 40'ının işletme dışına çalışmak için gittikleri saptanmıştır. (Benveniste, 1993)

Tarım işletmelerinin niçin çok küçük olduğunu ortaya koymaya çalışan, Johnson ve Ruttan; mülk sahibi işletmelerin çok fazla büyüyemeyeceğini ve küçük, emek yoğun işletmelerin gelişmekte olan ülkelerde uygun yapıyı oluşturduğunu ileri sürmektedirler. (Johnson ve Ruttan, 1994, s. 691-706)

Hindistan ile ilgili olarak yapılan bir yayında son 40 yılın makro sonuçlarının, üretim, gelir artışı, istihdam yönünden iyi olmasına karşı, bu sonuçların alınmasında verimli bölgelerin ve büyük işletmelerin çok önemli rollerinin olduğu, elverişsiz koşullara sahip bölgelerin ve küçük işletmelerin geride kaldığı ileri sürülmüştür. (Rajagopalan, 1994, s. 1-33) Yazar sınıfsal ve bölgesel farklılıkların sürdüğünü, yeni bir tarımsal strateji gerektiğini, küçük işletmeler üzerine yoğunlaşmış kalkınma çabalarına ihtiyaç bulunduğunu belirtmiştir.

Hintli araştırmacı Kashikar; Madhya Pradesh'in orta kısımlarında 1987'de yapılmış bir araştırmasında küçük işletmelerin tüm gelirinin % 26'sının tarım dışından geldiğinin saptandığını belirtmektedir. Araştırmacı; işsizlik ve düşük gelir sorunlarını çözmek için tarımsal hammaddelere dayalı küçük endüstriler kurulmasını önermekte; gelişmiş sulama, teknik bilgi, eğitim ve kredi imkanlarının sağlanması ile küçük işletmelere refah geleceğini ileri sürmektedir. (Kashikar, 1992, s. 149-153)

Hindistan'daki bu yaklaşımın çok benzeri Pakistan'lı araştırmacılarca daha önce ileri sürülmüştür. Jehangir bir makalesinde "tarımsal gelirin ve kaynakların yeniden dağıtımında sulama yatırımları ve dağılımı da kullanılabilir. Böylelikle devletin doğrudan veya dolaylı kontrolü altında olan bu politika aracılığı ile küçük ve marjinal çiftçilere yardım edilebilir." demektedir. (Jehangir, 1991, s. 263-274)

Hopkins; Mısır'da küçük işletmeler üzerine yazdığı bir yazıda "küçük işletmeler üzerine kurulmuş olan kırsal sosyal organizasyonu kavramakta yapılacak bir başarısızlık, kırsal hayatı tahrip edecek politikalara yol açar. Bu ise dönerek kentsel alanlara göçü hızlandırır ve başka ülkelerde olduğu gibi yeni bir rejimin sosyal temelini oluşturur" demektedir. (Hopkins, 1993, s. 185-195)

Bengladesh'li Rabaer ülkesinde birçok küçük işletme olduğunu, kötü ürün dönemlerinin ardından gelen borçlanmanın bazı işletmelerin topraklarını kaybetmesi ile sonuçlandığını, bunların kalkınması ve yeni teknolojileri kabul edebilmeleri için kredi alabilmelerinin gerektiğini ileri sürmektedir. (Rabeer, 1990, s.182-188)

Kiyawa Nijerya'da kırsal kesimde çalışma olanaklarını genişletmeksizin, daha iyi kırsal eğitim için yapılan çalışmaların, kentsel kesime beyin göçünü arttıracığını, gelişmelerin ancak çok yönlü çabalarla olabileceğini belirtmektedir. (Kiyawa, 1990,s. 307-316)

Yıl	1985	1986	1987	1988	1989
1. Dönem	100	100	100	100	100
2. Dönem	100	100	100	100	100
3. Dönem	100	100	100	100	100
4. Dönem	100	100	100	100	100
5. Dönem	100	100	100	100	100
6. Dönem	100	100	100	100	100
7. Dönem	100	100	100	100	100
8. Dönem	100	100	100	100	100
9. Dönem	100	100	100	100	100
10. Dönem	100	100	100	100	100
11. Dönem	100	100	100	100	100
12. Dönem	100	100	100	100	100
13. Dönem	100	100	100	100	100
14. Dönem	100	100	100	100	100
15. Dönem	100	100	100	100	100
16. Dönem	100	100	100	100	100
17. Dönem	100	100	100	100	100
18. Dönem	100	100	100	100	100
19. Dönem	100	100	100	100	100
20. Dönem	100	100	100	100	100

3. İzmir İlinde Küçük ve Orta Büyüklükteki Tarım İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma

3.1. İzmir İli Tarım İşletmeleri ile İlgili İstatistiksel Bilgiler

1991 Genel Tarım Sayımına göre İzmir İlinde tarım işletmelerinin işletme gruplarına göre dağılımları ve işledikleri arazilerin oranları çizelge 11'de özetlenmiştir.

Çizelge 11. 1991 Genel Tarım Sayımına Göre İzmir İli Tarım İşletmelerinin İşletme Genişliklerine Göre Dağılımı

İşletme Genişlikleri	İşletme sayısı		İşledikleri arazi	
	adet	%	dekar	%
10 daa'dan küçük	24 656	20.71	123 188	3.06
10-20 daa arası	26 852	22.56	378 543	9.41
20-50 daa arası	43 691	36.70	1 130 595	28.11
50 daa'dan büyük	23 847	20.03	2 389 716	59.42
Toplam*	119 046	100	4 022 042	100

*Arazisi olmayan ve yalnız hayvancılık yapan 5855 işletme hariç.

Kaynak: DİE, (1994) 1991 Genel Tarım Sayımı, Tarım İşletmeleri (Hanehalkı) Araştırma Sonuçları, yay. no: 1691, Ankara.

İzmir tarım işletmelerinin ortalama olarak genişliği 33.78 dekadır. Türkiye ortalaması olan 59.12 dekardan küçük olmakla birlikte daha karlı ürünlerin yetiştirildiği Ege Bölgesi için bu fark doğaldır. Çizelge 3 ile karşılaştırılırsa İzmir ilindeki işletmelerin işledikleri arazi açısından dağılımlarının Türkiye geneline göre çok farklı olmadığı ve büyük dengesizliklerin olduğu görülmektedir.

3.2. Materyal ve Yöntem

Araştırmanın başlıca materyalini İzmir İli tarım işletmelerinden anket yoluyla toplanan veriler oluşturmaktadır. Araştırma alanı olarak seçilen İzmir ili gerek tarım, gerekse sanayi ve hizmet sektörleri açısından gelişmiş bir ildir. Kentleşme ileri düzeydedir. Kırsal kesimi de büyük ölçüde kentli özellikler göstermektedir. İzmir ili bir bakıma, diğer iller de geliştiğinde ve kentleştiğinde/kentlileştiğinde gözlenebileceklerin bir laboratuvarını oluşturmaktadır. Bu düşünce ile araştırmanın İzmir ilinde yürütülmesi düşünülmüştür. Kuşkusuz, bu, diğer farklı illerde araştırma yapmanın faydasız olduğu anlamına gelmemektedir.

İzmir'in 23 ilçesi bulunmaktadır. Anket yapılacak ilçeleri belirlemek amacıyla, bunlar arasından, tarımsal üretimin çok zayıf olduğu Konak ve Karşıyaka ilçeleri hariç tutularak, rastlantısal olarak 9 ilçe belirlenmiştir. Seçilen her ilçeden; ilçe merkezine yakınlık, uzaklık; ova ve dağ köyü olma ve ürün bileşimi dikkate alınarak ilçe

yayımcılarının da görüşü alınarak 2-4 arası köy gayeli olarak belirlenmiştir. Anket yapılacak çiftçiler rastlantısal olarak, kota örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. 10 dekar altındaki işletmeler "çok küçük", 10-20 dekar arası olanlar "küçük", 20-50 dekar arası olanlar ise "orta" büyüklükteki işletmeler olarak belirlenerek, her gruptan eşit sayıda olmak üzere toplam 100 dolayında işletme yöneticisi ile anket yapılmak amaçlanmıştır. Sonuç olarak "çok küçük" işletmeler grubundan (1. grup) 36, "küçük" işletmeler grubundan (2. grub) 33, "orta" işletmeler grubundan (3. grub) 33 olmak üzere toplam 102 anket değerlendirmeye alınmıştır. Böylelikle araştırmada 0-50 dekar arası işletmeler ele alınmış bulunmaktadır. Çizelge 11'de görüldüğü gibi İzmir ilinde 1. ve 2. grup işletmeler (20 dekarın altında) tüm işletmelerin %43.27'sini oluşturken, işledikleri toprak, tüm işlenen toprağın sadece %12.47'sidir. Orta işletmeler dediğimiz 20-50 dekar arası işletmeler tüm işletmelerin %36.70'i iken, işledikleri toprak payı %28.11'dir.

Çizelge 12'de anket yapılan ilçeler, köy ve işletme sayıları verilmiştir.

Çizelge 12. Araştırmada örneğe çekilen ilçeler, köy ve işletme sayıları

ilçeler	anket yapılan	
	köy sayısı	işletme sayısı
Bergama	4	14
Aliağa	2	9
Menemen	3	9
Kemalpaşa	3	15
Seferihisar	2	9
Menderes	3	9
Torbalı	3	14
Bayındır	3	9
Ödemiş	3	14
Toplam	26	102

Anketler Temmuz-Eylül 1995 tarihleri arasında yapılmıştır. Taslak soru formu iki ilçede denenerek hazırlanmış ve son şekli verilmiştir.

Çizelge 13'de değerlendirmeye esas olan gruplandırma ölçütleri ve her gruba düşen anket sayıları görülmektedir.

Çizelge 13. Değerlendirmeye alınan anketlerin gruplandırma ölçütleri

Gruplar	işletme genişliği aralığı (daa)	anket sayısı
1. grup: "çok küçük işletmeler"	0-10	36
2. grup: "küçük işletmeler"	11-20	33
3. grup: "orta büyüklükteki işletmeler"	21-50	33
Toplam		102

Veriler çizelge 13'deki işletme grupları esas alınarak bilgisayarda işlenmiş, çapraz tablolar hazırlanarak sunulmuştur.

3.3. Araştırma Sonuçları

3.3.1. İşletmelerin Yapısal Özellikleri

10 dekardan küçük olan 1. grup işletmelerin ortalama olarak 7.06 dekar genişliğinde olduğu görülmektedir. Bu grupta işletme arazisinin % 52'si mülk arazidir. İkinci grupta mülk arazi oranı % 79, üçüncü grupta % 68'dir. 1. grupta kira ve ortaklık önemli oranlarda yer tutmaktadır. (çizelge 14)

Sulanan arazi oranları her üç grupta da yarıya yakın oranlarda olmakla birlikte 1. grupta biraz daha küçüktür. (% 47)

Geçim sorunu ile başatmenin yolu işletmede emek yoğun ürünlere daha çok yer vererek, hane halkının iş gücünden olabildiğince yararlanmaktır. Ayakta kalma stratejisinin önemli bir unsuru olan bu yaklaşıma en küçük işletmeler grubu olan 1. grupta daha çok uyulduğu görülmektedir. Tütün, pamuk, sebze gibi emek yoğun ürünler 1. grupta işletme arazisinin % 72'sini kaplarken, bu oran 2. grupta %71, üçüncü grupta ise % 66'dır.

İncelenen hanelerin değişik nedenlerle işleyemediklerinden dolayı kiraya veya ortağa verilen arazileri çok düşük düzeydedir. Bu nedenlerden bazıları yaşlılık, işletme merkezinden uzak parseller veya tarım dışı işlerin varlığı olabilir. 1. grupta ortağa verilen araziler de işletmeye katılsa idi; işletme ancak % 2 dolayında büyümüş olacaktı.

Çizelge 14. İncelenen işletmelerde arazi ile ilgili bilgiler (işletme başına ortalama ve tüm işletme arazisinin %'si olarak)

	1. grup		2. grup		3. grup		genel	
	daa	%	daa	%	daa	%	daa	%
Mülk arazi	3.69	52	13.58	79	21.24	68	12.57	70
Kira arazi	2.58	37	3.39	20	7.30	24	4.37	24
Ortak arazi	0.79	11	0.16	1	2.52	8	1.15	6
Toplam	7.06	100	17.13	100	31.06	100	18.09	100
Sulanan	3.29	47	8.52	50	16.12	52	9.14	51
Kuru	3.77	53	8.61	50	14.94	48	8.95	49
Emek yoğun ürünler	5.07	72	12.19	71	20.40	66	12.33	68
kiraya verilen mülk arazi	-	-	-	-	0.30	-	0.11	-
ortağa verilen mülk arazi	0.14	-	0.30	-	0.24	-	0.22	-

3.3.2. Hayvancılık

Hayvancılık küçük işletmelerin ayakta kalmalarını destekleyen diğer önemli bir unsurdur. Çizelge 15'de işletmelerin ortalama olarak sahip oldukları hayvan sayıları ve değişik türde hayvanlara sahip olan işletmelerin oranları görülmektedir.

Hayvancılık yoğun emek gerektiren; kadın, çocuk ve yaşlı emeğini iyi değerlendiren bir işletme dalıdır. İşletmenin ürün artıklarını, anızını ve mutfak artıklarını iyi değerlendirmesi bakımından küçük işletmelere oldukça yararlı olmaktadır.

Üç ve daha fazla sayıda ineğe sahip olan işletmelerin oranları birinci grupta %25, ikinci grupta %27, üçüncü grupta %24'dür. Üç ve daha fazlası inek yetiştirmek; aile ihtiyaçlarının dışına çıkmak ve pazara yönelik sığırcılığın bir ölçütü olarak kabul edilebilir. Sığır beslemeye ticari olarak yaklaşan bu işletmeler dışarda tutulursa geri kalan işletmelerin 1-2 inek sahibi oldukları görülmektedir. Bu ise ailenin protein gereksinmesini karşılamaya yöneliktir.

Koyun ve keçi her işletme grubunda birkaç işletme dışında sürü besleyene rastlanılmamıştır. 1. grupta 1 işletme, 2. grupta 2 işletme, 3. grupta 1 işletme koyun sürüsü beslerken; yalnızca 3. grupta 3 işletme keçi sürüsü beslemektedir. Bunların dışında işletmelerin bir kaç keçi veya koyunu bulunmaktadır. Bunlar da fazla bir masrafa gerek kalmadan ailenin protein gereksinimini karşılamaktadır.

Inek sahibi olan işletmeler birinci grupta % 44, ikinci grupta %55, üçüncü grupta ise % 58'dir. Yaklaşık her üç işletmeden birinde ise koyun bulunmaktadır. Keçi sahibi olanlar daha azdır.

İşletmelerin sahip oldukları tavuk sayıları azdır. Ortalama 4-5 dolayında

olmakla birlikte 15-20 tavuk sahibi olanlar da vardır. Şüphesiz bunlar ortalama ticari büyüklüklerden çok uzaktır. Burada amaç gene işletmenin ve mutfağın artıklarını değerlendirmek, bazıları için de biraz yumurta satmaktır.

İnek, koyun ve keçiden en az birini besleyenlerin oranı birinci grupta % 58, ikinci grupta % 73, üçüncüde % 70'dir. Bu değerlendirmeye tavuğu da katarsak oranlar biraz daha yükselmektedir. (Genelde % 74) Bu verilere göre küçük işletmelerin çoğunun protein ihtiyaçlarını işletmelerinden karşıladığını söylemek yanlış olmaz.

Çizelge 15. İncelenen işletmelerde hayvan varlığı

	1. grup	2. grup	3. grup	genel
İşletme başına ortalama:				
inek	1.61	2.15	1.58	1.77
koyun	0.89	5.09	2.85	2.88
keçi	0.31	0.21	11.94	4.04
tavuk	4.75	4.36	5.36	4.81
at	0.17	0.15	0.24	0.19
eşek	0.19	0.15	0.12	0.15
hayvan sahibi işletmelerin oranı (%)				
inek	44	55	58	52
koyun	30	27	30	29
keçi	14	6	12	11
tavuk	50	45	58	51
inek, koyun veya keçiden en az biri	58	73	70	67
inek, koyun, keçi veya tavukdan en az biri	61	85	76	74

3.3.3. Makinalaşma ve araçlar

1. grup işletmelerde traktör sahibi olanların oranı % 19 iken bu 3. grupta % 52'ye çıkmaktadır. (çizelge 16)

Kamyonet hem çiftlik işlerinde kullanılmakta, hem de bazı işletmelerde taşımacılık işlerinde kullanılarak aileye gelir getirmektedir. 1. grupta kamyonet sahibi olanların oranı %8 iken, 3. grupta %12'dir. At arabası da gerek işletme işlerinde, gerekse tarım dışı işlerde kullanılmaktadır.

çizelge 16. İncelenen işletmelerde traktör, mibzer, kamyonet ve at arabası sahibi olanların oranı (%)

	1. grup	2. grup	3. grup	genel
Traktör	19	33	52	34
Mibzer	8	15	33	18
Kamyonet	8	9	12	10
At arabası	8	15	12	12

3.3.4. Nüfus, faal nüfus, çalışma hayatı

İncelenen işletmelerde nüfusa ilgili bilgiler çizelge 17'de görülmektedir. Hane nüfuslarının oldukça küçük ve ailelerin çoğunluğunun çekirdek aile olduğu görülmektedir. Tarım işletmesinde çalışanların faal nüfus içindeki oranı 1. grupta kısmen daha yüksektir.

Tarım işletmesinde hiç çalışmamanın nedenleri; yaşlılık, okula devam etme, kadının ev işlerinin fazlalığı, tarım işçisi olarak çalışma veya tarım dışı işlerde çalışma olabilmektedir. Tarım dışı işlerin bir kısmı tam zamanlı işlerdir. Tam zamanlı olarak çalışanların bir kısmı günlük çalışma saatlerinin dışında veya tatillerde tarım işletmesinde çalışabilmektedir.

Tarım işçiliği yapanlar 1. grupta en çoktur. (% 30) Bu işçilerin önemli bir kısmı mevsimlik olarak veya ara sıra çalışmaktadırlar. Tarım işçiliği ve tarım dışı işler tarım işletmesinin dağılmasını önlemeye katkıda bulunmaktadır.

İncelediğimiz işletmelerde faal işgücünün önemli bir kısmı tarım dışı birçok işle ilgilenmektedir. Tarım dışı işlerle uğraşanların oranı 1. grupta en yüksektir. (% 25) Diğer gruplarda da bu oran hiç de küçük değildir. Tarım işçiliği ve tarım dışı işler yapanların beraberce oranları 1. grupta % 55'e ulaşmakta, bu oran 2. grupta % 36, üçüncü grupta % 29 olmaktadır. İşletme dışı işlerle uğraşanlar aile reisinin evli veya bekar oğlu, kızı veya eşi olmakla birlikte; önemli oranlarda aile reisi de bu işlerle ilgilidir. Aile reislerinden fabrika işçisi olanların oranı 1. grupta % 2.8, ikinci grupta % 6.1'dir. Üçüncü grupta fabrika işçisine rastlanılmamıştır. Tam zamanlı olarak tarım dışı işleri olan aile reislerinin oranları 1. grupta % 25, ikinci grupta % 24.2, üçüncü grupta % 9.1'dir. Bu oranlar haylice yüksektir ve küçük işletmelerin yöneticilerinin şu anda kentlere özgü işlere yöneldiklerini sergilemektedir. Eğer tam zamanlı veya kısmi zamanlı olarak tarım işletmesi dışı (tarım işçiliği dahil) işi olan aile reislerinin oranlarına baktığımızda; 1. grupta % 47.2 olduğu, diğer gruplarda da bu oranların haylice yüksek olduğu görülmektedir. (çizelge 17)

3.3.5. Meslekler yelpazesi

1. grupta tarım dışı meslekler içinde en yaygın olanı fabrikalarda işçiliktir. (% 8.25) Bu grupta ikinci olarak en yaygın görülen iş hizmet sektörü çalışanı olmaktır. (% 6.27). (çizelge 18) 2. ve 3. gruplarda en çok sanatkarlara rastlanmaktadır. Birçok kişi hem tarımda çalışmakta, hem de mobilyacı, berber, elektrikçi, demirci olarak çalışmaktadır. Nakliyatçılık da oldukça yaygın görülmektedir. Sahip olunan kamyonetler hem işletmenin işleri için, hem de tarımsal veya tarım dışı malların taşınmasında kullanılmaktadır. Esnaflık, memurluk, inşaat işçiliği, ticaret işleri, salamuraçılık vb. tarıma dayalı küçük ölçekli işletmecilik, diş hekimliği benzeri serbest meslekler incelediğimiz ailelerin içinde rastlanılmaktadır. Bunların bir kısmı aynı zamanda tarımla da uğraşmakta, bir kısmı ise şimdilik tarımla uğraşmamaktadırlar.

Çizelge 17. İncelenen işletmelerde işletme başına nüfus, faal nüfus ve hane halkı ile ilgili çalışma durumu

	1. grup	2. grup	3. grup	genel
Hane nüfusu	3.92	3.57	4.03	3.84
Çekirdek aile oranı (%)	97	97	88	94
Faal nüfus	3.03	2.82	2.94	2.93
Faal nüfusun tarım işletmesinde çalışma durumu				
Çok çalışanlar (%)	62	59	56	59
Az çalışanlar (%)	21	26	23	23
Hiç çalışmayanlar (%)	17	15	21	18
Hane halkına ait tarım işçileri: Sayısı (işletme başına) Faal nüfustaki payı (%) (a)	0.92 30	0.45 16	0.39 13	0.60 20
Tarım dışı işlerde çalışanlar: Sayısı (işletme başına) Faal nüfus içindeki payı (%) (b)	0.75 25	0.55 20	0.48 16	0.60 20
Tarım işçileri + tarım dışı işlerde çalışanların faal nüfustaki payı % (a+b)	55	36	29	40
Aile reislerinden: Fabrika işçisi olanlar (%) Tarım işletmesi dışı işi olanlar (%) Tam zamanlı tarım dışı işi olanlar (%)	2.8 47.2 25.0	6.1 36.4 24.2	- 27.3 9.1	2.9 37.2 19.6

Çizelge 18. İşletme başına ortalama olarak, tarım dışı işlerde çalışanlar ve faal nüfus içindeki payları (%) (mesleklere göre)

	1. grup		2. grup		3. grup		genel	
	sayı	%	sayı	%	sayı	%	sayı	%
Fabrika işçisi	0.25	8.26	0.09	3.19	0.06	2.04	0.14	4.67
Sanatkar	0.11	3.63	0.12	4.26	0.15	5.10	0.13	4.31
Hizmet sektörü çalışanı	0.19	6.42	0.03	1.06	0.06	2.04	0.10	3.28
Nakliyecisi	0.06	1.83	0.06	2.13	0.09	3.06	0.07	2.38
Esnaf	0.06	1.83	0.09	3.19	0.03	1.02	0.06	2.05
Memur	-	-	0.09	3.19	0.03	1.02	0.04	1.33
İnşaat işçisi, usta	0.06	1.83	0.03	1.06	-	-	0.03	1.05
Tüccar	-	-	-	-	0.03	1.02	0.01	0.33
Küçük sanayici	-	-	-	-	0.03	1.02	0.01	0.33
Teknik eleman	-	-	0.03	1.06	-	-	0.01	0.33

3.3.6. Hane Gelirinin Kaynakları

Önceki bölümde de görüldüğü gibi Tarım işçiliği ve tarım dışı işler küçük işletmelerde oldukça önemlidir. Çizelge 19'da bu alanlardan gelen gelirin, hane geliri içindeki payları görülmektedir. 1. grupta tarım işçiliği geliri çok önemlidir. Tüm gelirin % 14.72'sidir. 2. ve 3. grupta tarım işçiliği geliri önemsizdir. Bu gruplarda tarım işçiliği yoğun olarak yapılmamakta, zaman zaman ve ailenin bazı üyeleri tarım işçisi olmaktadır. Tarım dışı gelirler gene 1. grupta önemlidir. (% 27.18) Ancak 2. ve 3. gruplarda da bu gelir kaynakları önemli olmaktadır. Toplam olarak işletme dışı gelirler 1. grupta % 41.90, ikinci grupta % 23.18, üçüncü grupta % 14.70'dir. Birinci grupta işletme dışı gelirin nerede ise işletme gelirlerine yaklaştığı dikkate alınırsa, küçük işletmelerin dayanakları iyi anlaşılır. Çizelge 19'da çeşitli mesleklerden ortalama olarak hane gelirine yapılan katkıların oranları görülmektedir. En önemli katkı fabrika işçiliğinden gelmektedir.

Çizelge 19. İncelenen işletmelerde ortalama olarak hane gelirinin kaynakları

	1. grup	2. grup	3. grup	genel
Hane gelirinin payı olarak (%)				
(a) Tarım işçiliği geliri	14.72	1.97	1.89	6.44
(b) Tarım dışı gelirler	27.18	21.21	12.81	20.60
(a+b) İşletme dışı gelirler	41.90	23.18	14.70	27.04
Mesleklerin Hane Gelirindeki Payları (%)				
Fabrika işçiliği	8.89	7.00	2.73	6.30
Hizmet sektörü çalışanı	1.81	0.27	0.76	0.97
Sanatkarlık	4.94	1.82	2.89	3.27
Esnaflık	3.33	3.33	0.97	2.57
Nakliyecilik	1.82	1.82	1.52	1.72
İnşaat işçiliği, Ustalığı	1.67	2.73	-	1.47
Ticaret	-	-	2.27	0.73
Emekli Maaşı	4.72	2.12	-	2.35
Memuriyet	-	2.12	0.61	0.88
Küçük Sanayii	-	-	0.30	0.10
Diğerleri	-	-	0.76	0.24

3.3.7. Kente Göç Eğilimi

Türkiye'de son yıllarda kentlerde iş imkanlarının azalması sonucu kırdan göçün zorlaştığı görülmektedir. Göç daha ziyade ekonomi dışı nedenlere (Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çatışmalar) bağlı olmaktadır.

Araştırmada faal nüfusun göç eğilimi öğrenilmeye çalışılmıştır. Çizelge 20'de görüldüğü gibi 5 yıl içinde 1. grupta kente göçmeyi düşünenlerin oranı % 11.01'dir. 5-10 yıl içinde buna % 2.75 daha eklenebilecektir. 2. grupta göç eğilimi % 5.38, üçüncü grupta ise % 11.34'dür. Şüphesiz bunlar kişilerin tahminleri veya gelecekle ilgili planlarıdır. Şu anda kente göç isteğinin fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Üç grubun ortalaması olarak eğilim % 10.36'dır. Bu oranlar ise ülkemizdeki politikacılarımızın arzuladığı oranlardan çok küçüktür.

Çizelge 20. Kente göç eğilimi

	1. grup	2. grup	3. grup	genel
Faal nüfustan kente göçeceklerin oranları (%)				
5 yıl içinde	11.02	5.38	11.34	9.36
5-10 yıl içinde	2.75	-	-	1.00
toplam	13.76	5.38	11.34	10.36
İşletme yöneticilerinden kente göçeceklerin oranları (%)				
5 yıl içinde	5.56	-	-	1.96
5-10 yıl içinde	-	-	-	-
toplam	5.56	-	-	1.96

Göç eğilimine sadece işletme yöneticileri olarak baktığımızda bu eğilimin sadece 1. grupta % 5.56 olduğu, diğer gruplarda göç arzusunun olmadığı görülmektedir. Üç grubun ortalaması olarak önümüzdeki on yıl için göç arzusu gösterenler sadece % 1.96'dır. İşletme yöneticilerinin göç etmek istememesi, önceki on yıllarda Gelişmiş Batılı Ülkelerde gerçekleştiği gibi küçük işletmelerin kapanarak, geri kalanların büyüme şansına kavuşmasının kolay olmayacağını göstermektedir. Hızlı bir göç ve kendiliğinden işletme genişliklerinin optimuma ulaşması beklentileri, var olan politikalarla gerçekçi görünmemektedir.

3.3.8. Kırdaki Kalacakların Gelecekle İlgili Planları

Kırdaki kalanlar gelecekle ilgili planlarını 5 yıllık bir süre için yapabilmektedirler. Daha uzun vade için plan yapana, incelenen işletmelerde rastlanmamıştır. Tarım dışı işler olarak planlanan işler; esnaflık, sanatkarlık, ticaret ve fabrika işçiliğidir. (çizelge 21) Birinci grupta en çok düşünülen işler esnaflık ve sanatkarlıktır.

Mevcut tarımsal faaliyetlere ek olarak hayvancılık (özellikle besicilik) ve seracılık da yapılmak istenmektedir. Hane halkından işçi olup, yakın bir gelecekte emeklilik veya başka nedenlerle tarımla ilgilenmeyi planlayanlar da bulunmaktadır.

Bununla birlikte çizelge 21'de görüldüğü gibi hane halkından bazıları da, tarımla ilgileri devam ederek, yeni tarım dışı işler yapmayı planlamaktadırlar. Önümüzdeki 5 yıl için 1. grupta bunların oranı % 6.4'dür. Üç grubun ortalaması % 8.69'dur. Böylelikle önümüzdeki 5 yıl içinde tarım dışı işlerin önemi daha da artacaktır. Önümüzdeki 5 yıl içinde işletme dışı işlerde çalışacak olanların faal hane halkı işgücü içindeki oranı 1. grupta % 61.44'e, 2. grupta % 45.68'e, 3. grupta % 39.3'e, üçünün ortalaması olarak da % 48.69'a ulaşacaktır.

Çizelge 21. Kırdaki kalacaklardan 5 yıl içinde değişik işler yapacak olanların oranları (faal nüfus içinde % olarak)

	1. grup	2. grup	3. grup	genel
Esnaflık	3.67	3.23	5.15	4.01
Sanatkarlık	2.75	4.30	2.06	3.01
Ticaret	-	2.15	2.06	1.34
Fabrika İşçiliği	-	-	1.03	0.33
Hayvancılık	3.67	2.15	3.09	3.01
Seracılık	0.92	-	-	0.33
Bitkisel Üretim*	0.92	-	-	0.33
Toplam	11.93	11.83	13.39	12.36
Tarım dışı işler toplamı	6.44	9.68	10.30	8.69

*Daha önce tam zamanlı olarak tarım dışı işlerle uğraşanlar

3.3.9. Yaşam Standartları

İncelenen hanelerin yaşam standartları çeşitli eşyaların sahiplilik oranları ile belirlenmeye çalışılmıştır. Çizelge 22'de görüldüğü gibi ev eşyalarına sahiplilik açısından incelediğimiz gruplar arasında çok büyük farklılıklar yoktur. Beklenildiği kadar büyük farklar olmaması bir düzeye kadar tarım dışı işlere bağlanabilir. Ancak gıda, giysi vb. tüketim maddeleri ve diğer kriterler açısından durum incelenmemiştir.

Sahip olunan ev eşyalarında en önemli farklılık renkli televizyonda görülmektedir. (1. grupta % 44, ikinci grupta % 76, üçüncüde % 73)

Renkli veya siyah-beyaz TV veya radyo olarak beraberce incelendiğinde bu iletişim araçlarından en az birine, tamama yakın çoğunluğun sahip olduğu görülmektedir. Bu açıdan 1. grubun pek bir farkı yoktur.

Çizelge 22. Çeşitli eşya ve araçlara sahip olan ailelerin oranları (%)

	1. grup	2. grup	3. grup	genel
Renkli TV	44	76	73	64
Siyah-Beyaz TV	47	27	30	35
Telefon	53	58	58	56
Radyo	64	55	82	67
Buzdolabı	86	88	88	87
Çamaşır Makinası	47	24	42	38
Kamyonet veya Binek Otomobil	8	18	15	13
Renkli TV veya S-B TV	86	94	88	89
Renkli TV; SB TV veya Radyo	100	94	94	96

3.3.10. Üreticilerin Dile Getirdikleri Sorunlar ve İstekleri

Araştırmada üreticilere sorulan açık uçlu sorularla, ne gibi problemlerle karşılaştıkları, Devletin ve Tarım Bakanlığının küçük üreticilere ilgi ve muamelelerinin farklı olup olmadığı ve üreticilerin bunlardan istekleri öğrenilmeye çalışılmıştır.

İncelenen işletmelerin yöneticilerinin en yaygın olarak belirttikleri sorunlar; ürün fiyatlarının düşük, girdi fiyatlarının ise yüksek oluşudur. Bu açıdan gruplar arasında fark yoktur. Üreticilerin % 55'i girdilerin pahalı olduğunu, % 45'i ise ürün fiyatlarının düşük olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle 1. ve 2. gruptaki üreticilerden çoğu büyük işletme sahiplerinin ürünü bekleterek pahalı satabilirken, kendilerinin hemen hasat sonrası düşük fiyatlardan satmak zorunda kaldıklarını belirtmişlerdir.

Yeterli toprak sahibi olamadıklarını dile getirenlerden daha çok kişi yeterli sulama suyuna sahip olmadığını ifade etmiştir. Küçük üreticilerden bazıları traktör ve ekipmana sahip olmadıkları için, bunları kiraladıklarını ve bu nedenle bu işlemler için daha fazla bedel ödediklerini söylemişlerdir.

Küçük üreticilerden pek çoğu, tarımsal kredilerin sahip olunan tapuya göre verildiğinden yeterli kredi alamadıklarını, bu durumun durumlarını daha da kötüleştirdiğini belirtmişlerdir. Üreticilerin % 30'u kredi faizlerinin yüksek olduğunu ve düşürülmesinin yararlı olacağını dile getirmiştir. Bazı üreticiler düşük faizli kredi sağlayabilselerdi; su çıkartmayı, elektrik getirmek için yatırım yapmayı, bazıları da inek beslemeyi düşüneceklerini söylemişlerdir.

Üreticilerin bir kısmı da devletin doğrudan bazı yardımlar yapmasını istemişlerdir. Bu istekler arasında devletin sondaj kuyusu açarak veya başka şekillerde sulama olanaklarını artırması, toprak sahibi olmaları için yardımcı olması, iyi koşullarda damızlık hayvan vermesi bulunmaktadır.

Tarım Bakanlığının yeterli bilgi sağlamasını isteyenler de bulunmaktadır.

Bazılarınca dile getirilen bir istek de Devletin kooperatifleşme konusunda yardımcı olmasıdır.

Küçük üreticiler genellikle Devletin, Tarım Bakanlığının kendilerini ihmal ettiği kanısındadır. Bir üretici " zengin arabasını dağdan aşırır, fakir düz yolda şaşırır" ata sözünü hatırlattıktan sonra "Tarım Teşkilatının küçük üreticiye ilgisi sıfır" demektedir. Birçok üretici düşüncelerini kendi ifadeleri ile şöyle dile getirmektedir:

"Tarım Teşkilatı ufak çiftçiyi ezip, büyük çiftçiyi kalkındırıyor. Kredilerde ve başka şeylerde büyük çiftçiyi kolluyor."

"Tarım Teşkilatı büyük çiftçiye daha saygılı davranıyor."

"Birçok yöneticinin amacı küçük üreticiyi topraktan koparmak, büyük üreticiye zemin hazırlamak."

"Kredi vermek için 10 hayvan şart deniliyor. Devlet büyük üreticiyi destekliyor."

" Bize ödeyemeyiz diye kredi vermiyorlar."

"Küçük üreticiyi insan olarak görmüyorlar."

"Araştırmacılar genellikle büyük çiftçilerin tarlalarında araştırma yapıyorlar."

Aynen yansıttığımız bu yakınmalar "Hoşgeldiniz, ne hizmet getirdiniz?" diye soran bir çok küçük üreticinin henüz Devletten ümidini kesmediğini ve güçlü

bir şekilde elini uzatmasını beklediğini de göstermektedir. Devletin desteğini istemek zorunlu olarak kamu kaynaklarını sömürmek olarak değerlendirilmemelidir. Bir çok çiftçi daha çok çalışmak, daha çok üretmek için destek istemektedir. Gelecek ümidi son yıllarda epeyce azalmış olan küçük üreticiler, varolan örgütsüzlükleri içinde baskılarını araştırmacılar kanalıyla aktarmaya çalışmaktadırlar.

4. Özet ve Sonuçlar

Ülkemizde pek çok kişinin üzerinde fazlaca tartışmadan kabul ettikleri bir düşünce de kırsal kesimdeki nüfusun hızla azaltılması gerektiğidir. Ancak tarım kesimindeki iktisaden faal nüfusun 1985'den bu yana düşmek şöyle dursun artma eğilimine girmiş olması gene pek çok kişinin dikkatini çekmeyen bir olgudur.

Son yıllarda elektronik başta olmak üzere öncü bazı üretim ve hizmet dallarındaki hızlı ve bütün yaşamı etkileyen değişimler bütün dünyada işsizlik oranlarının artmasına yol açmıştır. İşsizlik sorununun zaten hiç gündemden düşmediği ülkemizde bu gelişmeler nedeniyle tarım dışı sektörlerin istihdam yaratma kapasitesi haylice daralmıştır. Tarımdaki fazla nüfusun nereye gönderileceği ciddi bir sorun olmuştur. Geçtiğimiz 50 yıl içinde Batılı ülkeler yoğun emeğe ihtiyaç gösteren sanayileşme ile kırdan kente büyük bir nüfus göçünü gerçekleştirmişler; hatta bu da yetmemiş, Türkiye de dahil gelişmekte olan ülkelere işgücü talep etmişlerdir. Bütün bu süreç bir daha dönmek üzere bitmiştir. Bu süreci kaçıran Türkiye'nin, bu günün koşullarında aynı şeyi tekrar etmesi hayli zorlaşmıştır. Kentlerde işsizlik oranları haylice yüksektir. Uzunca bir süre kırdan kente göçeceklerin iş bulması çok zor olacaktır. Kentlerde bir kişiyi istihdam edebilmek için gereken yatırım hacmi hızla yükselmektedir. Kente göçenler için kamunun yapacağı kentsel altyapı yatırımları; buna ek olarak, göçenlerin konut için yapacağı harcamalar da büyük boyutlar tutmaktadır.

Diğer yandan tarımda küçük işletmeler çoğunluğu oluşturmakta ve sayıları artmaktadır. 1991 Tarım sayımına göre 50 dekardan küçük işletmeler tüm işletmelerin %67'sini oluşturmaktadır. Topraksız hanelerin sayısı özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da oldukça yüksektir. Gelişmekte olan bir çok ülkede de küçük işletmeler çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Artık tarımda küçük üreticileri ve topraksızları dikkate almamanın bir tarım politikasının başarı şansı yoktur. Türkiye'de geçtiğimiz dönemlerde küçük üreticilerin desteklenip, geliştirmelerine yönelik bir tarım politikasının uygulandığı söylenemez.

Ciddi bir dönüşümü amaçlayan bir politika iki unsurdan oluşabilir. Birincisi; küçük üreticilerin en bol olarak sahip oldukları ve önemli bir kısmını kullanamadıkları emeğin kullanılması için olanaklar yaratmaktır. Toprağın yeniden dağıtımı, toplulaştırma, sulama vb. bu amaçla kullanılabilir. İkincisi ise; kooperatifleşme, eğitim, yayım, temel sağlık hizmetleri, aile planlaması gibi desteklerdir.

Uzun dönemde tarımda küçük işletmeleri sayısal olarak aynen koruyan bir politika şüphesiz benimsenemez. Ancak Tayvan gibi bazı ülkelerde de başarılı bir şekilde gerçekleştirildiği gibi toprak reformu, yeni ürünleri geliştirme, kırdan tarım dışı işleri geliştirme gibi yollarla küçük işletmeler desteklenerek kırdan göç yavaşlatılabilir, küçük üreticilerin refahı artırılabilir ve bir süre sonra da gerekli koşullar oluştuğunda küçük işletmeler sayıca azaltılarak büyük birimler oluşturulabilir.

Tarım kesiminde bireysel üreticilerin yalnızca kendi çabaları ile ve yatırımları ile kırsal kesimin modernleşmesini devam ettirebileceğini düşünmek gerçekçi değildir. Tarımda işletme sayısı çok fazladır ve özellikleri tarım dışı kesimlerden çok farklıdır. Tarımda gelişme büyük ölçüde sulama, toplulaştırma,

elektrifikasyon gibi; bireysel işletmenin istese de gerçekleştiremeyeceği kolektif yatırımlara bağlıdır. Bunları hemen her ülkede ancak devlet yapabilir. Türkiye'de son kırk yılda tarımda meydana gelen modernleşme atılımları bu sayede olabilmıştır. Bu çabaların ancak artarak devam etmesi halinde Batılı ülkelerde görüldüğü gibi sermaye/ toprak oranı yükselmiş, olağanüstü verim artışlarını gerçekleştirmiş bir tarımsal yapıya kavuşabileceğiz.

Çalışmada amprik bir araştırma da bulunmaktadır. İzmir ilinde 9 ilçede toplam 102 küçük ve orta büyüklükteki tarım işletmesinde yürütülen bir anket çalışmasına dayalı olarak hane halkını oluşturan bireylerin tarım ve tarım dışı çalışma şekilleri, göç eğilimleri, gelecekle ilgili planları, gelirin kaynakları, yaşam standartları, sorunları gibi konularda bilgiler toplanarak, analiz edilmiştir.

10 dekarдан küçük işletmeler "çok küçük", 11-20 dekar arası işletmeler "küçük", 21-50 dekar arası olan işletmeler ise "orta" genişlikte işletmeler olarak nitelendirilerek, anket yapılan işletmeler 1., 2. ve 3. gruplar olarak üç gruba ayrılmıştır.

Küçük ölçeklerde de olsa yapılan hayvancılığın öz tüketim ve bir miktar da hayvansal ürünlerin satışı yoluyla işletmelerin ayakta kalmasına destek olduğu görülmüştür.

Hane halkı nüfusu içinde tarım dışı işlerde çalışanların oranı birinci grupta % 25, ikinci grupta %20 ve üçüncü grupta % 16 olduğu saptanmıştır. Bazıları yılın sadece belirli zamanları, bazıları bütün bir yıl boyunca olmak üzere, tarım işçiliği yapanların hane halkı içindeki oranları birinci grupta % 30, ikinci grupta % 16, üçüncü grupta % 13 olduğu görülmüştür. Tarım dışı işlerde çalışanlar fabrika işçiliğinden, nakliyeciliğe, salamura işletmeciliğine kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır.

Tarım dışı gelirlerin, hane halkı tüm gelirindeki payı birinci grupta % 27, ikinci grupta % 21, üçüncü grupta % 13 ve üçünün ortalaması olarak % 21'dir. Birinci grupta tarım işçiliğinin hane halkı geliri içindeki payı % 15, diğer gruplarda ise önemsiz düzeydedir. Bu sonuçlara göre 1. grupta hane halkı gelirin % 42'sinin tarım işletmesi dışından sağlandığı görülmektedir.

On yıl içinde kente göç etmek isteyenlerin hane halkı içindeki oranının birinci grupta % 14, ikinci grupta % 5, üçüncü grupta % 11 olduğu; buna karşılık işletme yöneticilerinden (aile reisi) kente göç etmek isteyenlerin 1. grupta % 5.56 oranında olduğu, diğer gruplarda ise hiçbirinin göç etmek istemediği saptanılmıştır.

Hane halkının bir bölümü önümüzdeki beş yıl içinde kırsal kesimi terketmeksizin, bazıları tarımsal olmak üzere değişik işler yapmayı planlamaktadır. Bunların oranı birinci grupta % 12, ikinci grupta % 12, üçüncü grupta % 13'dür. Böylelikle önümüzdeki beş yıl içinde tarım dışı işler yapanların oranı bir miktar daha artacaktır. Tarım dışı işler yapmayı planlayanların önemli bir kesimi, tarım işleri ile ilgilerini kesecek değildir. Nitekim bugün bile tarım dışı işlerle ilgilenenlerin oranı oldukça yüksek olmasına karşı, tarım işletmesinde hiç çalışmayanların oranı birinci grupta % 17, ikinci grupta % 15, üçüncü grupta ise % 21'dir. Üçünün ortalaması % 18'dir.

Üreticiler genellikle Devletin veya Tarım Bakanlığının kendilerini ihmal ettiği kanısındadırlar.

Yapılan araştırmanın da gösterdiği gibi kırsal kesimden göç arzuları çok

güçlü değildir. Kentlerde iş olanaklarının da olmaması göç arzularını kırmaktadır. Daha çok Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan başka nedenlerle kaynaklanan kitlesel göçler ise kentleri kanser gibi sağlıklı bir şekilde büyütme, kentlerde işsizlik ve sefaletin yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Kırsal kesimde yaşamakta olan küçük işletme sahipleri tarım işçiliği, tarım dışı işler bularak, tarımda ise yoğun emek gerektiren ürünlere yönelerek ve en azından aile ihtiyaçları için hayvancılığı ihmal etmeyerek yaşam koşullarını iyileştirmek için mücadele vermektedirler. Hatta bazılarının ustalık, sanatkarlık gibi serbest mesleklere yönelerek kırı terketmeden, kendilerinden daha geniş işletme sahiplerinden daha yüksek gelir düzeylerini yakaladıklarını bile görebilmekteyiz.

Önümüzdeki en azından 5-10 yıl içinde kırsal kesimdeki tarım işletmelerinin sayısını azaltmanın hayli güç olduğu anlaşılmaktadır. Bu süre içinde akılcı bir politikayla bu işletmeler desteklenerek, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da toprak reformu ile, diğer bölgelerde ise kurulacak bir **Toprak Düzenleme Kurumu** aracılığı ile düşük faizli ve uzun dönemli geri ödemeli kredi sağlayarak toprak edinmeleri ve büyümeleri sağlanmalıdır. (Özkaya, 1996, s.53) Şüphesiz bunların büyümeleri için gerekecek toprak, toprak reformu yapılacak bölgelerde çok büyük toprak sahiplerinden kamulaştırma ile, diğer bölgelerde ise Toprak Düzenleme Kurumunun piyasadan satın alacağı ve geliştireceği topraklardan karşılanabilecektir. Kurum; piyasadan yeterince toprak satın alabilmesi, bunları gerekirse toplulaştırması ve ıslah edebilmesi için, yeterince mali kaynaklarla desteklenmelidir.

Küçük işletmelere; özellikle yoğun emek gerektiren ve yüksek tarımsal gelir getirecek büyük ve küçük baş hayvancılık, arıcılık, kültür balıkçılığı,, seracılık, kültür mantarı üreticiliği, sebze ve meyve yetiştirme vb. üretim dalları için kredi, fidan, tohum, alet ve bilgi vererek yardımcı olunmalıdır. Özellikle bu dallarda küçük işletmelerin pekala büyük işletmelerden de daha verimli olabileceği dikkate alınmalıdır.

Araştırmada da ortaya konduğu gibi küçük üreticilerin en önemli yakınması yüksek girdi fiyatları ve düşük ürün fiyatlarıdır. Küçük üreticiler girdi ve kredi alırken ve ürünlerini satarken çok avantajsız koşullar içindedirler. Tarım ürünlerinin üreticilerce satışında tam rekabet koşulları, toptancılarca alımında ise tekel veya tekele yakın koşullar geçerlidir. Özellikle ürün satış dönemlerinde yoğun işler ve görece olarak küçük miktarlardaki ürünleri taşımak için oluşacak yüksek giderler, piyasalardan tam olarak haberdar olsalar da özellikle küçük üreticilerin ürünlerini iyi fiyattan satış olanaklarını ellerinden almaktadır. Ürünlerin bol olarak piyasaya arz edildiği hasat dönemlerinde, küçük üreticinin ödemek zorunda olduğu senetler ürününü elden çıkarmak için kendisini zorlamaktadır. Pamuk gibi ürünlerde de görüldüğü gibi hasat sonrası birkaç ay içinde ürün fiyatları hızla artmakta ve bu artıştan çıkarıcı, tekstilci ve ürününün önemli bir kısmını henüz elinden çıkarmamış büyük üretici yararlanmaktadır. Bazı ürünlerde üreticinin yıl içindeki finansman darlıkları alivire ürün satışına yol açmaktadır. Örneğin koyun ve keçi sütü üreticileri çoğunlukla yıl içinde mandıracılardan bir avans almakta ve sütlerini daha düşük fiyatlardan satmak zorunda kalmaktadırlar. Köyde girdi satıcıları çoğunlukla yöresel bir tekel oluşturmaktadırlar. Ya girdinin görece olarak küçük miktarlarda alınmakta oluşu ya da üreticinin kredi almak zorunda kalışı, yüksek girdi fiyatlarını

dayatmaktadır. Ayrıca birçok üründe ve girdide bölgesel veya ülkesel tekeller söz konusudur. Örgütsüz küçük üreticiler bu durumlarda da çaresizlikle dayatılan fiyatları kabullenmek zorunda kalmaktadırlar. Son zamanlarda örneğin SEK tesislerinin özelleştirilmesi ile oluşan tekelleşme ile de görüldüğü gibi üreticinin süt satış fiyatları düşerken, tüketici fiyatları hızla artmaktadır. Küçük üreticileri bu durumdan kurtaracak yol kooperatifleşmedir. Ne yazık ki Türkiye tarım politikasında gerçek, tabana dayalı demokratik kooperatifler bazı dönemler hariç önemsenmemiştir. Bunun yerine devlete bağımlı kuruluşlar eliyle - isimleri kooperatif de olabiliyor üreticiler büsbütün perişan olmaktan kurtarılmaya çalışılmıştır. Bu ise uzun dönemde küçük üreticilerin ciddi bir atılımla dönüşüm geçirerek refaha kavuşmasını önlediği gibi, üreticileri zihniyet olarak bağımlılaştırarak gerçek bir kooperatif hareketinin gelişmesi önünde engel oluşturmuştur. Adeta uygulanan politikalar bir çocuğun gelişmesi ve bağımsızlaşması nasıl engellenebilirse benzeri etkiler yaratmıştır. Şimdi yapılması gereken üreticinin elinden dizginleri almadan, kooperatifçiliği devletin desteklemesidir. Küçük işletmelerin daha verimli çalışabilmeleri güçlü bir kooperatifçilik desteği ile gerçekleştirilebilir.

İnsanları köylerini terk etmeye zorlamadan ve kentlerde hem kendileri hem de başkaları için dev sorunlar yaratmadan istihdam etmenin yolu tarım dışı işleri kırdarda yaratmaktır. Gelişmekte olan ülkelerde bölüşümü iyileştirecek bir büyüme sürecinin tarım ile sanayii bütünleştirmekle sağlanabileceği, bunun aynı zamanda dış denge, tasarruf, yatırım, istihdam yaratma ve verimlilik açısından da olumlu etkiler yaratabileceği bazı iktisatçılarda ekonometrik modellerle gösterilmiştir. (Adelman) Kırsal sanayinin kurulmasında kooperatifler gene güçlü araçlar olarak kullanılabilirler. Örneğin İsrail Kibbutzlarında gelirin yarıdan çoğu tarım dışı yatırımlardan gelmektedir. Bir çok Kibbutzda plastik sanayii, elektrikli aletler sanayii gibi kentlere özgü sayılan dallar bile bulunmaktadır. Kırdarda sanayi ve hizmetlerin geliştirilmesi ile birlikte insanların yeni meslekler edinebilmeleri için eğitim çalışmaları yoğunlaştırılmalıdır. Ancak, kırdarda, sanayi ve hizmetleri yaratmadan yapılacak eğitim çalışmalarının, en yeteneklilerin kırda terketmesi sonucunu doğuracağı da unutulmamalıdır.

Topraksızlar için kırdarda tarım dışı işlerin yaratılması özellikle daha büyük bir önem kazanmaktadır. Topraksızların bir bölümü kiralama yoluyla işletme sahibi durumundadırlar. Bunlardan da isteyenlerin toprak sahibi olmaları desteklenmelidir.

Toplum içinde her bireyin ekonomik yönden kabul edilebilir asgari bir gelir ve/veya bakım güvencesi içinde bulunmasının sağlanması, sosyal refah yaklaşımının ana amacı olmaktadır. (Yıldırak, 1991, s.42)

Bütün bu desteklemeler ve atılımlar şüphesiz mali kaynaklar gerektirecektir. Bu kaynakların bir kısmı bu güne kadar yeterince akıllıca yürütülmemiş tarım politikasındaki düzenlemelerle sağlanabilir. Artık, ürün satın alınıp yakılmamalıdır. Tarım Satış Kooperatiflerinde fazla personel için kaynaklar kullanılmamalıdır. (Özkaya, 1996, s. 53) Ancak bu düzenlemeler küçük üreticileri yeni hedeflere yönlerecek ve onların bütün işgüçlerini harekete geçirecek büyük

bir atılım için yetersiz kalacaktır. Yeni kaynaklara ihtiyaç duyulacaktır. "Devletin kırsal kesime hizmet götürebilmesi için kaynak bulması gerekmektedir." (Eraktan, 1991) Tarımın bir ölçüde kendi kendini finanse etmesi de ihmal edilmemelidir. Son onbeş yılda tarım kesiminin milli gelirden aldığı payın düştüğü bilinmektedir. Ancak, büyük üreticilerden daha çok vergi alınabilir. Bu alınacak vergilerin tamamı gene tarım kesimi için kullanılmalıdır. Bu kaynakdan büyük ölçüde küçük üreticiler yararlandırılmalıdır. Tarımda sulama, toplulaştırma, elektrifikasyon gibi ancak devlet tarafından kolektif olarak gerçekleştirilecek yatırımlar düşünülürse, tarımdan çekilecek bu kaynağın sonuçta tarımda yüksek verimliliklere yol açacağı, bundan vergilendirmede daha büyük yükler taşımalarını beklediğimiz büyük üreticilerin de yararlanabileceği açıktır. Tarımdan sağlanacak ek kaynaklar arazi vergilerinin gerçekçi bir şekilde artırılması ile de bulunulabilir. Özellikle boş bırakılan veya sahibi tarafından işlenmeyen arazilerden ve büyük toprak sahiplerinden daha yüksek oranlarda alınacak vergiler hem küçük işletme sahiplerini desteklemede kullanılabilir hem de aşırı büyük arazilerin ve sahibi tarafından etkin kullanılmayan arazilerin elden çıkarılarak Toprak Düzenleme Kurumunun ve onun aracılığı ile de küçük üreticinin eline geçmesini teşvik eder.

Tarım kesiminden toplanacak vergilerin bir kısmı, dolaylı olarak küçük üreticilere de yararlı olacak, tarımsal araştırma alanına ayrılmalıdır. Biyoteknoloji de dahil tarımsal araştırmayı uzun süre ihmal etmemiz halinde ülke olarak, bir süre sonra, üretimi büyük ölçüde de arttırsak, üretim sattıklarımızın fazlaca bir değer etmediğini göreceğiz.

Belli bir süre sonunda ülke ekonomisi belli bir gelişme düzeyine kavuşup kentlerde ve kırsal alanlarda işsizlik azaltıldığı takdirde çok küçük işletmelerin tasfiye edilerek ortalama işletme büyüklüklerinin artırılması yönünde ciddi bir politika uygulanabilir.

Yapmamız gereken kırsal kentleşmesidir. Türkiye çağdaş, ileri bir tarımsal yapıyı; bugünkü küçük üreticilere ve topraksızlara sırtını dönerek, onları atalet içinde bırakarak gerçekleştiremez.

Kaynaklar

- Akın, Besim** (1978) Muş Ovasındaki Tarım İşletmelerinde Optimum ve Yeter Gelirli İşletme Organizasyonlarının Yöneylem Araştırması ile Saptanması ve Bulguların Duyarlılık ve Parametrik Analizleri, çoğaltma, Atatürk Üni. Ziraat Fak., Tarım Ekonomisi Böl, Erzurum.
- Adelman, I.**, "Beyond Export-Led Growth" World Development, vol. 12, no. 9,'dan aktaran: Kazgan, G. ve ark. (1992), s.87.
- Benveniste, C., Marc, G.(editors)** (1993) Les Agriculteurs: Contours et Carateres, INSEE, Paris.
- Bunting, A.H.** (1981) Extension and Technical Change in Agriculture, Royal College of Defence Studies, London' dan aktaran: **Röling, Niels** (1988) Extension Science, Cambridge.
- Boratav, Korkut** (1981) Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Demirci, Rasih** (1978) Kırşehir Merkez İlçesi Hububat İşletmelerinde Optimum İşletme Organizasyonları ve Yeter Gelirli İşletme Büyüklüklerinin Saptanması Üzerine Bir Araştırma,çoğaltma, Ankara Üni. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Böl. Ankara.
- DİE** (1970, 1980 ve 1991) Genel Tarım Sayımları
- DPT** (1975) Kırsal Refah Politikaları, ÖİK Raporu, yay. no: 1587- ÖİK 269, Ankara.
- DPT** (1996) Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1996-2000, Ankara.
- Eraktan, Gülcan** (1991) "Türk Tarımını İçin Alternatif Politika Arayışları" 3. İzmir İktisat Kongresi, Tebliğler, 2. cilt, Ankara.
- Erkuş, Ahmet** (1976) Tavşanlı İlçesi Şeker Pancarı Yetiştiren Tarım İşletmelerinin Doğrusal (Linear) Programlama Metodu İle Planlanması, Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği, yay. no: 3, Ankara.
- Erkuş, Ahmet ve ark.** (1986) "Tarımsal İşletme Organizasyonu" GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu, 18-21 Kasım 1986, Ankara.
- Friedmann, H.** (1978) "Simple Commodity Production and Wage Labour in the American Plains" Journal of Peasant Studies, 6 (1) 71-100' den aktaran Boratav, K.(1981) age, s.170.
- Friedrich Ebert Vakfı**, (1995) 2000'li Yıllara Doğru Türkiye'de Tarım, İstanbul.
- Hopkins, N. S.** (1993) " Small Farmer Households and Agricultural Sustainability in Egypt, in Sustainable Agriculture in Egypt, (ed. Faris, M. A., Khan, M. H.) Boulder, Colorado, Lynne Rienner Pub. Inc. Dep. of Sociology and Anthropology, American Univ. Cairo.
- Johnson N. L.; Ruttan, V. W.** (1994) "Why Are Farms So Small" World Development, Oxford. 22 (5) 691-706, Univ of Minnesota, St. Paul, Minnesota.

- Jehangir, W. A.; Sampathi, R. K.** (1991) "Farm Size and Land Use Efficiency in Pakistan's Agriculture" *Pakistan Development Review*, 30 (3).
- Jolly, D. A.** (1993) "The Small Farm: It's Innovative and Persistent in a Changing World" *California Agriculture*, 47 (2) 19-22, Dep. of Agric. Eco. Univ. of California.
- Kazgan, Gülten ve ark.** (1992) *Türkiyede Gelir Bölüşümünü Bozan Etkenler ve İyileştirilmesine İlişkin Politikalar*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Ankara.
- Kazgan, Gülten** (1993) *Tarım ve Gelişme*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Kazgan, Gülten** (1994) *Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Kiyawa, İbrahim A.** (1990) "Implications of the New Educational Policy for Rural Development in Nigeria" (ed. K. Puttaswamaiah) *Poverty and Rural Development*, Intermediate Technology Publications, London.
- Koshikar, R. R.** (1992) "Employment Pattern and Earning Status of Small Farmers", *Madhya Pradesh- a Case Study*, Crop Research (Hisar) 5 (1) 149-153.
- Köy İşleri Bakanlığı** (1981) *Köy Envanter Etüdüleri*, (bütün iller) 1982-1985, Ankara.
- Mülayim, Ziya Gökalp** (1992) *Assesment of Rural Landlessness in Turkey*, Ankara Üni. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Böl. Ankara.
- Norring, N. P.** (1990) *Economies of Size in Danish Agriculture*, *Storrelsesökonomi I Dansk Landbrug*, Rapport- Statens Jordbrugsökonomiske Institut, Copenhagen, Denmark.
- Özkaya, Tayfun** (1988) *Ege Bölgesinde Seçilmiş Bazı İllerde Süt Sığırçılığına Yönelik Tarımsal Yayım Stratejisinin Analizi*, Ege Üni. Ziraat Fak. Tarım Ekonomisi Böl. Tübitak, Vhag-732 no'lu Proje, İzmir.
- Özkaya, Tayfun** (1993) "Technology Transfer System in Turkey: Two Case Studies" *New Focuses on European Extension Education: The Issues*, 10th European Seminar on Extension Education, Universidade de Tras-os-Montes e Alto Douro, Vila Real, Portekiz, 1-9 Eylül 1991.
- Özkaya, Tayfun** (1995) "Yeni Tarım Politikaları İçin Yaklaşımlar" (ed. T. Özkaya) *Türkiye 1. Tarım Ekonomisi Kongresi*, 8-9 Eylül 1994, Tarım Ekonomisi Derneği, İzmir.
- Özkaya, Tayfun** (1996) *Tarımsal Yayım ve Haberleşme*, Ege Üni. Ziraat Fak., İzmir.
- Rabeer, K. Rahman**, (1990) "Observations from a Bangladesh Village" (ed. K. Puttaswamaiah) *Poverty and Rural Development*, Intermediate Technology Publications, London.
- Rajagopalan, V.** (1994) "Towards Development of Subsistence Farmers: the Need for New Approaches and Strategies" *Indian Journal of Agricultural Economics*, 49 (1) 1-33, Centre for Development and Policy Studies, Tamil Nadu Agric. Uni. Coimbatore, Tamil Nadu, Hindistan.

Shergill, H. S. (1992) "Impact of Size on Growth/ Decay of Peasant Farms: Some Evidence from Punjab" *Indian Economic Review*,26(1)

Talim, Metin (1977) *Toprak ve Tarım Reformu Açısından Tarımda İşletme Büyüklüğü*, Ege Üni. Ziraat Fak. yay. no: 324, İzmir.

TÜBİTAK (1996) "Habitat 2" *Bilim ve Teknik*, Ankara.

UK Meat and Livestock Commission (1991) "The Changing Structure of European Agriculture" *International Meat Market Review*, no. 9.

Yıldırak, Nurettin (1991) *Kırsal Kalkınma*, Ankara Üni. Fen Bil. Ens. Ders Notları, Ankara.

World Bank (1982) *World Development Report*, Washington.

World Bank (1990) *World Development Report - Poverty*, Washington.

World Bank (1994) *Global Economic Prospects and the Developing Countries*, Washington.

Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova - İzmir 1996